مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲

Urban managment
No.72 Autumn 2023

۳۷-۵۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۲/۰۹/۱۸

گونه‌شناسی نما و پنجره‌های منازل مسکونی دوره پهلوی اول (مورد پژوهی: منازل مسکونی شیراز)[1]

سحر صلاحی: دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، ایران.
حامد مضطرزاده* دکتری تخصصی، استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، ایران.
خسرو موحد: دکتری تخصصی، دانشیار، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
هادی کشمیری: دکتری تخصصی، دانشیار گروه شهرسازی و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، ایران.

چکیده

امروزه، با نگاهی اجمالی به سیما و منظر شهری در شیراز، می‌توان آشفتگی را در بناها و نماهای شهری مشاهده نمود. هدف پژوهش بررسی نماها و پنجره‌های بناهای مسکونی دوره پهلوی اول در شیراز و گونه‌بندی آن‌ها می‌باشد. روش پژوهش کیفی مبتنی بر تحلیل محتوا است، از مطالعات کتابخانه‌ای، عکس‌برداری، مشاهده و برداشت میدانی، ترسیم نمودارهای تحلیلی هندسی و درنهایت گونه‌شناسی در مقایسه تطبیقی استفاده شده است. نتیجه پژوهش: خانه‌ها به سه گونه:۱- خانه‌های اوایل پهلوی اول (با متراژ پانصد تا هشتصد متر، ساختمان‌های سه طرف و چهار طرف ساخت، اکثراً خانه‌ها طولی و تراس‌های به هم چسبیده همراه با قوس، بناها قرینگی کامل دارند و دارای پنجره‌هایی چوبی با تزیینات به سبک قاجاری و شبکه‌بندی فلزی در قسمت زیرزمین می‌باشند)۲- خانه‌های اواسط پهلوی اول (ساختمان‌های دو طرف ساخت، متراژهای کم‌تر از پانصد متر و یک طبقه با زیرزمین، غیر قرینه هستند اما در قسمت درها و پنجره‌ها قرینگی دیده می‌شود، دارای تزیینات فراوان، پنجره‌های دو قسمتی نیم‌دایره و مستطیل و شبکه‌بندی در زیرزمین می‌باشند. همچنین دارای پنجره‌هایی با کاربرد در-پنجره شیشه رنگی هستند ۳- خانه‌های اواخر پهلوی اول(خانه‌های صاحب‌منصبان، اغلب یک‌طرف ساخت، تقسیم خانه‌ها به سه محور افقی می‌باشد که در قسمت مرکز و تعریف ورودی، دارای جلوآمدگی یا فرورفتگی می‌باشند. عمده تزیینات در قسمت ورودی بنا و دارای سنتوری، پلکان و ستون در جلو عمارت هستند. دارای نماهای قرینه، خانه‌های بالای ۸۰۰ متر و پنجره‌هایی با خصوصیات شبکه‌بندی چوبی و چندبخشی و شیشه رنگی به‌منظور تزیینات می‌باشند.

واژگان کلیدی: گونه‌شناسی، منازل مسکونی، دوره پهلوی اول، شهر شیراز.

Residential houses of the first Pahlavi period (Study case: Shiraz)

Abstract

With a quick glance at Shiraz's urban landscape, one can see the chaos in the buildings and facades. In this study, we investigate and classify the facades and windows of residential buildings from the first Pahlavi period in Shiraz. Methods of qualitative research include content analysis, library studies, photography, field observation and sampling, drawing geometric analytical diagrams, and typology. The research shows the houses are of three types: ۱- the houses of the early Pahlavi period (with a size of ۵۰۰ to ۸۰۰ meters, buildings are built on three sides and four sides, most of them are long houses and connected terraces with arches, completely covered and with windows, etc.) They're wooden, decorated in Qajar style, and have metal mesh in the basement.۲- The houses in the middle of the first Pahlavi (the buildings on both sides of the construction, less than five hundred meters and one floor with a basement, are non-similar, but the doors and windows have a lot of decoration, semi-circular and rectangular two-part windows and they are gridded in the basement. They also have colored glass windows. ۳- The late houses of the first side (the houses of the officials, often built on one side, divide the houses into three horizontal axes, which in the center part and define the entrance, have a projection or There are recesses. There are centauri, stairs and columns in front of the building where the main decorations are. Similar facades, houses over ۸۰۰ meters, and windows with wooden and multi-part lattice features and colored glass.

Keywords: typology, residential houses, first Pahlavi period, Shiraz city.

[1]- این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری تخصصی معماری، با عنوان تدوین الگوی طراحی نمای بناهای مسکونی معاصر، مستخرج از معماری دوره پهلوی شیراز می‌باشد.

* نویسنده مسؤول: Hamed.moztarzadeh@gmail.com

مقدمه

جریان تاریخ متعلق به دیروز نیست بلکه امروز باید بتواند به کمک آن فردا را بسازد. عدم وجود الگویی مشخص به‌منظور جداره یا نمای شهری منجر به ایجاد جداره‌هایی بی‌هویت شده است و نماهایی را با هرج‌ومرج در تنوع انواع نماهای مسکونی در سطح جداره‌های شهری ایجاد کرده است. در این میان خانه به‌عنوان اصلی‌ترین فضای معماری و به‌عنوان فضایی که انسان بیش‌ترین اوقات عمر خود را در آن سپری می‌کند، یکی از مهم‌ترین عناصر شکل‌دهنده شهرها و متجلی‌کننده فرهنگ ایرانی است. امروزه خانه‌های تاریخی به شدت در معرض نابودی قرار دارند و این در حالی است که بخش عمده‌ای از بافت‌های شهرهای تاریخی ایران را تشکیل می‌دهند. هر فرهنگ همواره الگوی رویدادهای خود را با نام عناصر کالبدی فضا که در آن فرهنگ متداول هستند مشخص می‌کند. پوسته‌ی خارجی و ویژگی‌های کالبدی خانه‌ها همواره در معماری ایران نقشی اساسی داشته و کارکرد آن در طول تاریخ تحت تأثیر شرایط فرهنگی اجتماعی قرار گرفته است (میرسعید،۱۳۹۵). با توجه به اینکه همواره معماری هر ملت کتابی مصور از فرهنگ آن ملت است، روند تغییرات پلان‌ها و فضاسازی‌ها و تغییر فرم و شکل خانه به‌عنوان قطعه‌ای بنیادی از یک شهر اهمیت می‌یابد. (پور اعتصامی، ۱۳۹۹) در دوره پهلوی اول طراحی فضای مسکونی، به سوی بی‌توجهی به خواسته‌ها و دیدگاه‌های باطنی مردم و به‌طورکلی به سوی بی‌هویتی کشیده شد. معماری مدرن شکل گرفته در این دوران، عمدتاً تقلیدی از معماران و اندیشه‌های جریان‌ساز اروپا مانند سبک بین‌المللی[1]، مدرسه باهاووس[2]، آثار لوکوربوزیه[3]، فرانک لوید رایت[4]، ریچارد نویترا[5]، آلوار آلتو[6]، جیمز استرلینگ[7] و... است. (سمیعی،۱۳۹۵) در این دوره برای نخستین بار پنجره‌ها یکی پس از دیگری به روی کوچه‌ها و خیابان‌های جدیدالاحداث گشوده شد. بالکن که نمادی از معماری کاخ و قصر شاهان بود در دوره‌ی پهلوی در سطح شهر خودنمایی کرد. (فرزانه نژاد،۱۳۹۸) عناصر معماری ایران در این دوره به‌صورت سمبلیک استفاده می‌شدند؛ به‌گونه‌ای که تزئینات نمای ورودی‌ها رو به‌سادگی رفت و جای آن‌ها را سنگ‌های تزئینی، سیمان، مصالح جدید گرفت. علاوه بر آن، پنجره گسترده به شکل مربع مستطیل چند لتی، در نمای ساختمان‌ها به کار رفت (کاظمی،۱۳۹۵). در اوایل دوره پهلوی به دلیل نگرش باستان‌شناسی و بینش‌های ناسیونالیستی[8] سیاسی، نگاهی به معماری‌های هخامنشی و ساسانی داشت؛ اما در اواخر دوره پهلوی اول، با گذر از سبک باستان‌گرایی، معماری سنتی، به‌طور کامل از بین رفت (شیرازی،۱۳۹۰). امروزه، با نگاهی اجمالی به سیما و منظر شهری در شیراز معاصر می‌توان به راحتی آشفتگی را در بناها و بالاخص نماهای شهری مشاهده نمود. این اغتشاشات باعث گردیده است که طراحی فضاهای شهری به سمت بی‌هویتی و اغتشاش میل کند. مساله اصلی پژوهش اختشاشات بصری در شهر شیراز و کمک به برطرف نمودن این مهم می‌باشد. در همین راستا شاید بتوان گفت که آشفتگی نماهای مسکونی معاصر، از آشفتگی فرهنگی ناشی می‌گردد. علت اصلی انتخاب این دوره را می‌توان در ادغام معماری مسکونی در این دوره بیان کرد (جریان مدرنیزه و تلفیق آن با معماری سنتی). لذا این پژوهش در صدد آن است که نماها و پنجره‌های بناهای مسکونی دوره پهلوی اول در شیراز را بررسی و گونه‌بندی کند. تا در حفظ میراث تاریخی شهر شیراز، کمکی هرچند ناچیز را ارائه دهد.

پیشینه پژوهش

بناهای بجای مانده از دوره پهلوی اول در شهر شیراز را می‌توان یکی از یادگارهای معاصر در معماریِ این شهر دانست. این خانه‌ها به لحاظ گوناگونی ارزش‌هایِ فضایی و تنوع تزئینات به کار رفته در آن‌ها، جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده‌اند. (توکلی،۱۳۹۲).

پورنما در سال ۲۰۱۹ در کتابی با عنوان نوع شناسی نمای خانه سنتی گایو براساس متن فرم تحلیل عناصر صدها نمونه از نماهای جالب و مدرن از سراسر جهان را بررسی کرده و بیان می‌دارد که چگونه مشربیه‌های سنتی در ابوظبی برای پاسخ به نور و تنظیم گرما مهندسی می‌شوند. شاتا در سال ۲۰۱۸ در مقاله‌ای تحت عنوان تأثیر فرهنگ غرب بر دگرگونی الگوهای مسکونی در یکی از مناطق باستانی در بغداد، تأثیر فرهنگ غرب را به‌منظور حفظ میراث، بر فرهنگ معماری بغدادی نشان می‌دهد. برایان هاوس[9] در سال ۲۰۱۸ کتابی تحت عنوان، نماها: مجموعه‌ای بصری از سبک‌های معماری مدرن، صدها نمونه از نماهای جالب و مترقی از سراسر جهان را به‌صورت شکلی نشان می‌دهد. بازایی و همکاران در سال ۱۴۰۰ در مقاله‌ای تحت عنوان، تغییرات سبک زندگی و تأثیرات آن بر کالبد معماری و پیکره‌بندی فضایی خانه‌های بومی، سبک زندگی

1. International Style
2. Bauhaus
3. Le Corbusier
4. Frank Lloyd Wright
5. Richard Joseph Neutra
6. Hugo Alvar Henrik Aalto
7. James Stirling
8. Nationalism
9. Byron Hawes

و الگوی رفتاری ناشی از پیکره‌بندی فضایی و همچنین بررسی روابط اجتماعی و... را بر چگونگی شکل‌گیری فرم و پیکره خانه‌های بومی بررسی می‌کند. کاکایی و مضطرزاده در سال ۱۴۰۰ در پژوهشی تحت عنوان تبیین سیر تحول درون‌گرایی در ساختار ورودی خانه‌های ایران در دوره قاجار و دوره پهلوی اول، به بررسی گونه‌های مختلف مسکن، ویژگی‌ها و عناصر تشکیل‌دهنده ساختار کالبدی- فضایی ورودی خانه‌های شهر شیراز در دوره قاجار و دوره پهلوی اول می‌پردازد. میزاحسینی و سلطان‌زاده در پژوهشی با نام تبیین نقش معماری نازی بر معماری بناهای دولتی ایران، معماری نئوکلاسیک[1] و استخراج شاخصه‌های آن و تحلیل این شاخصه‌ها در آثار ساخته شده توسط معماران آلمانی در ایران را بررسی می‌کنند. زنگنه و همکاران در سال ۱۳۹۹ در پژوهشی تحت عنوان بررسی تأثیر انواع ساختار فضایی بر میزان تفکیک قلمروهای عمومی و خصوصی در خانه‌های سنتی درون‌گرای ایران به روش چیدمان فضا، تأثیر این الگوها را بر میزان تفکیک قلمروها در خانه‌های قاجاری بررسی می‌کند. بهزادپور و توکل در سال ۱۳۹۹ بررسی مؤلفه‌های هویت‌بخش نما در مواجهه با معماری معاصر نمونه موردی شهر قزوین را به دنبال رسیدن به مؤلفه‌های مؤثر در هویت‌بخشی و ارتقا کیفی نماهای شهری بررسی می‌کند. همان‌طور که بیان گردید. تاکنون تحقیقات بسیاری در ارتباط با معماری خانه‌های سنتی ایران انجام گردیده است، اما عمده این تحقیقات، در زمینه نماهای مسکونی به‌صورت خاص صورت گرفته است؛ و نه به‌صورت گونه‌شناسی نماهای دوره پهلوی اول.

مبانی نظری پژوهش

گونه و گونه‌شناسی در معماری

گونه واحد اساسی تکامل، بیو جغرافیایی، انتخاب، سازگاری و گونه‌زایی است. تا به امروز بیش از بیست تعریف برای گونه ارایه شده است که می‌توان در دو دیدگاه مختلف یعنی در مفهوم گسترده و در مفهوم باریک جمع‌بندی کرد. چهار تعریف بیولوژیکی، فیلوژنتیکی[2] (کلادیستیکی)، مورفولوژیکی[3]، فنتیکی[4] و اکولوژیکی[5] پذیرفته‌شده‌ترین تعاریف گونه هستند. میزان مطابقت مفاهیم بیولوژیکی، فیلوژنتیکی (کلادیستیک) و مورفولوژیکی گونه در گونه‌های مختلف دیپلوئید جنس Fragaria بررسی شدند. در زبان انگلیسی معادل واژه‌های مدل، نمونه، فرم، دسته، نماد ویژگی قرار دارد. این واژه با دیگر واژه‌ها ترکیب شده و واژه‌های ترکیبی نو را به وجود آورده است (معماریان، ۱۳۹۲). اشاره و توجه به گونه‌شناسی در نوشته‌های قدیمی از حدود دو هزار سال پیش به این طرف در آثار نویسندگان معمار و دیگر دانشمندان دیده می‌شود. ویترویوس در اثر مشهور خود تحت عنوان ده کتاب معماری گونه‌های مختلف بناهای یونانی شامل خانه‌ها معابد و ساختمان‌های عمومی را گروه‌بندی نموده است (معماریان، ۱۳۹۲). می‌توان گفت اندیشه دسته‌بندی بناها براساس وجوه مشترک آن‌ها از حدود سه دهه پیش در ایران شکل گرفته است.

گونه‌شناسی با رویکرد فلسفی-تاریخی و گونه‌شناسی شکلی

روش‌های متفاوتی برای مطالعات تاریخی مربوط به خانه وجود دارد؛ روش تاریخی تسلسلی براساس انتخاب و طبقه‌بندی انواع خانه در توالی تاریخی بنا شده است. ساختمان‌ها در این روش با توجه به فرم عملکرد ساختار و ... تقسیم‌بندی شوند. هر خانه می‌تواند به انواع قبلی آن مربوط باشد؛ اما نه اینکه لزوماً به‌عنوان تکامل آن‌ها باشد در این روش جهت قرار گرفتن در یک نمونه دستیابی به تاریخ خانه‌ها، فاکتور مهم و حساسی است. انتقال اطلاعات پراکنده از دنیای معماری به ضمیر ناخودآگاه و محصول واحد آن، نمود عینی چیزی به نام «گونه» یا «تیپ» را داشته است. معمار به وسیله مفهوم گونه و عمل براساس آن پیوند بین حال و گذشته را به وجود می‌آورد؛ لذا در اینجا تاریخ معماری بناهای بومی مرجع اصلی آن‌ها می‌شود (معماریان،۱۳۹۱). در روش گونه‌شناسی شکلی: «دوران» از اساتید دانشکده پلی تکنیک پاریس در اواخر قرن هجدهم معیار شکل را برای گونه‌شناسی بناها ارائه کرد. روش گونه‌شناسی دوران فارغ از زمان مکان و سبک ساخت بوده و مبتنی بر تجزیه فرم بنا به شکل‌های پایه و بدست آوردن ترکیب‌های متنوع از طریق «تقارن، دوران، تکرار، بازتاب و حذف اجزای شکل» بوده است (سرمدی،۱۳۹۸). در روش تیپولوژی شکلی ارائه شده توسط «کرایر»، سه شکل پایه به‌عنوان فرم‌های اولیه انتخاب شده و فرم‌های پایه با انواع سازه ترکیب می‌گردند. سپس تغییرات شکلی در هرکدام از فرم‌ها اعمال شده و در مرحله آخر، مصادیقی از تاریخ معماری جهان در ذیل شکل‌های تغییریافته طبقه‌بندی می‌گردند. در گونه‌شناسی شکلی «استدمن»، تعداد نامحدودی پلان معماری بدون در نظر گرفتن معیار ارائه می‌شود، سپس عوامل محدودکننده مشتمل بر محدودیت‌های هندسی توپولوژیک و فرمی اعمال شده است. به‌طوری که این روند منجر به حذف تعدادی از احتمالات گردیده و گزینه‌های خاص‌تری بدست می‌آید (مشهدی،۱۳۹۵).

1. Neoclassical architecture
2. Phylogenetics
3. Morphology
4. phonetics
5. Ecology

نماها و جداره‌ها

در تعریف جداره‌های شهری باید بیان داشت که معمولاً واژگان متعددی در معرفی بدنه‌های شهری به جای یکدیگر به کار گرفته می‌شوند. گاه از اصطلاح بدنه‌های شهری استفاده می‌شود و گاه به آن‌ها جداره‌های شهری اطلاق می‌گردد. معمولاً بدنه‌های شهری در قالب اجزای محصورکننده خیابان و میدان تعریف می‌گردند و از همین رو اصول و قواعد بسیاری در ارتباط با هم‌نشینی نماهای مختلف در کنار هم مطرح می‌شود. هدمن معتقد است که منظر یک خیابان به‌صورت طولی و عرضی، به وسیله بدنه‌ها تعریف می‌شود که نسبت بدنه‌ها به عرض خیابان و ترکیبات جمعی آن‌ها حس فضایی متفاوتی را در بیننده ایجاد می‌کند (صلاحی و مضطرزاده، ۱۴۰۱). در تعریف مفهوم نما، اندیشمندان متفاوت، نظرات گوناگونی دارند که البته در مفهوم کلی، مشابه یکدیگر هستند. در پژوهشی که توسط عطارد و کاشی (۱۳۹۶) انجام شده اســـت، جداره‌های شهری را در قالب سه بخش کلی معرفی می‌کند که عبارتند از:۱- بخش‌های عمده نما (شامل بخش کنج، بخش بام، بخش میانی و بخش پایه) ۲- ارکان نما (شامل ریتم‌های افقی، ریتم‌های عمودی و خطوط نما) ۳- اجزای نما (شامل پنجره، ورودی، بالکن/ایوان، تزئینات و...) (عطارد و کاشی، ۱۳۹۶). همچنین، عناصر نما از نظر (طلایی،۱۴۰۰)، شامل: ۱- خط آسمان ۲- خط زمین و خط ساختمان جداره ۳- زمینه و شکل ۴- تقسیمات و خطوط غالب نما ۵- عرض قطعات ۶- ارتفاع و حجم توده ۷- کنسول در جداره ۸- روزنه‌ها ۹- رنگ، بافت مصالح و تزئینات ۱۰- الحاقات، علائم و تابلوها در جداره ۱۱- تفکیک سطح و پیچ در جداره- محمدی خطوط نما را (خطوط افقی، خطوط عمودی، خط آسمان {خط بام، خط ترکیب، خط خرپشته})، خط اتصال به زمین، خط آسمان، بازشوها، ورودی، کنج، تراس (بالکن)، کنسول، پر و خالی، عرض قطعات، تناسبات، تزئینات، عناصر الحاقی (سایه‌بان‌ها، تابلوها، عناصر نورپردازی، تأسیسات و ...) و مصالح (سطوح کدر و شفاف، رنگ) (محمدی، ۱۳۹۵) بیان داشته است. بلید خاطرنشان کرد که اصول و معیارهای شکل‌دهنده در طراحی نما از نظر دلاکه در سال ۱۳۹۳ شامل:۱- هویت‌بخشی به نما ۲- تسلسل نمای شهری ۳- نظم ۴- مقیاس نما ۵- قوانین نما می‌باشد. در این میان معیارهای مؤثر بر سنجش کیفیت‌های مورد انتظار از نمای شهری هدفی است که طراحی شهری در پی آن می‌باشد، خلق محیط واجد کیفیت است. در تعریف کیفیت یک شی این‌چنین آمده است: مجموعه‌ای از خصوصیات یا صفات مشخص که باعث متمایز کردن شی از اشیاء دیگر شده، انسان را قادر می‌سازد که در مورد برتری، مشابهت و یا تفاوت چیزی در مقایسه با چیزی دیگر قضاوت و حکم نماید و ازنظر زیباشناختی در مورد زیبا یا زشت بودن، خوب یا بد بودن و ازنظر عملکردی در مورد بهتر یا بدتر بودن و کارآمد یا ناکارآمد بودن آن قضاوت و حکم نماید (گلکار، ۱۳۸۰). از میان کیفیت‌های محیطی تحقق برخی از کیفیت‌ها که می‌تواند منظر عینی و محیط بصری شهر شیراز باشد: تناسبات بصری؛ زیبایی؛ هویت‌مندی؛ ادراک‌پذیری؛ سازگاری با اقلیم و ایمنی) از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد (محمد،۲۰۱۶).

پنجره

معمول‌ترین شکل پنجره، نوع دو لنگه آن است. البته پنجره‌های کوچک را به‌صورت یک لته نیز می‌ساخته‌اند. هر لته که غالباً روی پاشنه‌ای کوچک می‌چرخید به قطعه‌هایی تقسیم می‌شد. لنگه‌های پنجره غالباً به سمت درون فضای ساخته شده باز می‌شد. (اسدالله پور،۲۰۱۵) انواع پنجره‌ها شامل:۱- در - پنجره: نوعی از پنجره بودند که یا به‌صورت هم‌زمان کارکرد در و پنجره داشتند یا اگر به‌عنوان در مورداستفاده نبودند، اما مشخصات در را داشتند. (اسدالله پور،۲۰۱۵) ۲- اُرسی: پنجره اُرسی نوعی پنجره چوبی مشبک است که لنگه‌های آن به‌جای آن‌که روی پاشنه گرد حرکت کند، در داخل یک چارچوب به سمت بالا حرکت می‌کند (اکبرزاده،۱۴۰۲).۳- روزن: روزن نوعی پنجره کوچک بود که برای گرفتن روشنایی و هوای آزاد بکار می‌رفته است. معمولاً در فضاهای اصلی و مهم، روزن را در بالا یا اطراف پنجره یا در - پنجره قرار می‌دادند (دهخدا، ذیل همین واژه؛ پیرنیا، ص ۳۱۷) ۴- شباک: به سطح مشبک که از دو فضای پر و خالی تشکیل شده، به‌نحوی که از یک سو بتوان سوی دیگر آن را دید، شباک گفته می‌شود. (مهدوی نژاد،۱۳۹۸) ۵- فخرومدین: فخر: گل پخته و مدین: حفره و فرورفتگی - به چیزی اطلاق می‌شده که قسمتی از آن را گل پخته و سفال و یا کاشی و باقی آن را فرورفتگی و روزنه‌ای کوچک تشکیل دهد. (عطارزاده، ص ۴۰) می‌باشد.

عناصر اصلی و کیفیت‌های اصلی نماها براساس پژوهش‌های پیشین نگارندگان

عناصر اصلی: خط آسمان-ریتم‌های عمودی و افقی-ورودی‌ها-پنجره‌ها-تزئینات و مصالح -سقف-کنسول-پلکان (پله)

کیفیات اصلی در نماها

عناصر کالبدی (مقیاس، هم‌جواری، سادگی، پیچیدگی، ترکیب، گوناگونی)، عناصر بصری (هماهنگی، ریتم،

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

هم‌ردیفی، تناسب و تداوم، زمینه، یکپارچگی، تضاد، تباین، خوانایی)، عناصر ذهنی (نظم، وحدت، تقارن، تعادل، وحدت و هویت‌بخشی، انعطاف). با توجه به مطالب بیان شده می‌توان از مؤلفه‌های اصلی نماها و همچنین کیفیت‌های اصلی نماها در توضیح و بسط اطلاعات موردنیاز در تحلیل‌ها استفاده نمود. در قسمت بعد به بررسی خانه‌های قاجار در شیراز پرداخته می‌شود. (صلاحی و مضطرزاده،۱۴۰۱)

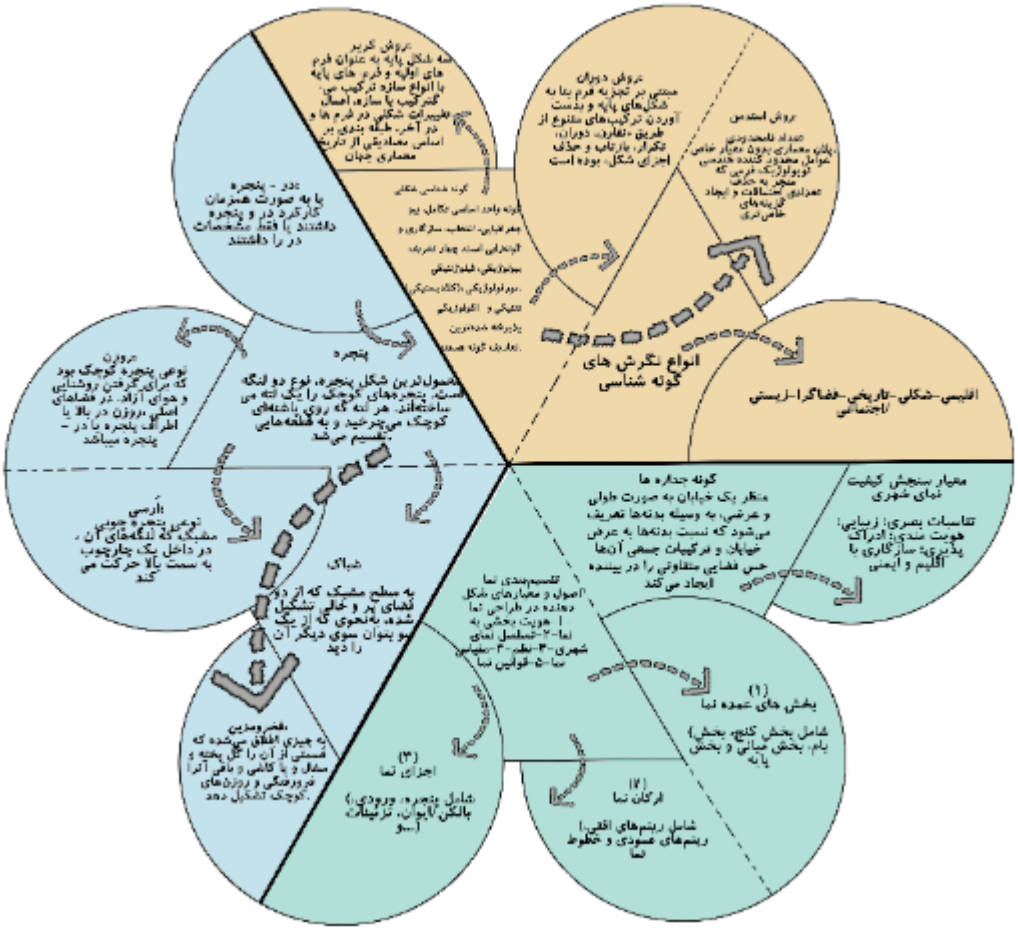

تصویر ۱: مدل مفهومی تحقیق تلفیق گونه‌شناسی بناهای پهلوی و نمای بناهای مسکونی و پنجره‌ها

روش‌شناسی تحقیق

جهت بررسی مقوله تدوین الگوی طراحی نمای دوره پهلوی اول، بهره‌گیری از رویکرد کیفی مبتنی بر روش تحلیل محتوا، انتخاب مطلوب‌تری برای رسیدن به هدف پژوهش می‌باشد. به‌منظور رسیدن به این مهم علاوه بر تحلیل کیفی نماها و عوامل ماندگاری تاریخی، از طریق گونه‌شناسی پرداخته می‌شود. به این ترتیب که ابتدا با استفاده از مطالعه کتابخانه‌ای با مراجعه به اسناد و منابع دست اول موجود در نوشتارهای مربوط به نماهای سنتی، مفهوم گونه‌شناسی و نیز معماری خانه‌های پهلوی اول، موارد مربوط به مبانی نظری تحقیق گردآوری می‌شود و معیارهایی به‌منظور شناخت عناصر نمای ساختمان‌های مسکونی در بناهای سنتی شناسایی می‌شوند در ادامه مبتنی بر همین روش و مبتنی بر شیوه مشاهده و عکس‌برداری از خانه‌های شیراز، در دوره پهلوی اول و با توجه به دوران گذار در خانه‌ها، دسته‌بندی اولیه‌ای صورت می‌گیرد. سپس از میان خانه‌های شناسایی شده، از طریق مشاهدات میدانی و عکس‌برداری می‌گردد و به‌منظور بررسی مکان خانه‌ها و انواع بازشوها، پله، کنسول، متریال، رنگ و بافت نماها در بناهای مسکونی این دوره و تحلیل نماها صورت گرفته که براساس عناصر بدست آمده در تحقیق (نمای خانه‌های مسکونی دوره پهلوی) و با توجه به کیفیات نما که از زیر مؤلفه‌های عناصر اصلی می‌باشند، جدولی تهیه می‌گردد تا تحلیل نماها در تمام ابعاد صورت گیرد. ترسیم

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

نمودارهای تحلیلی هندسی و درنهایت گونه‌شناسی آن‌ها در مقایسه تطبیقی استفاده خواهد شد و همچنین پنجره به‌منظور وجود بیشتر تأثیر در نمای این دوره نیز بررسی و دسته‌بندی می‌گردد. سپس الگویی شکلی از عناصر نماهای این دوره تهیه می‌گردد و در آخر گونه‌شناسی کاملی از نماهای دوره پهلوی اول در شیراز ارائه می‌گردد.

حوضه مورد مطالعه، شهر شیراز

خانه‌های مسکونی دوره پهلوی

در دوره‌ی معماری پهلوی اول بر اثر تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی اصول معماری طراحی تغییر کرد و به دلیل حسنه شدن ارتباطات با کشورهای غربی فرهنگ غرب وارد معماری شد و کارهایی به وجود آمد که در آن عناصر معماری مدرن و اروپایی درهم آمیخت. استفاده از مهندسان نوگرا باعث ورود سبک و ایده به معماری و عناصر ساختمانی شد؛ و ساختمان‌ها بر اساساً فرهنگ غربی که فرهنگ معماری روز بود ساخته شدند. گرچه در اوایل این دوره برای ساختمان‌سازی مسکونی همچنان معماری سنتی نزدیک به دوره‌ی قاجاریه استفاده می‌شد اما در اواسط این دوره تفکرات و شکل و حتی داخل ساختمان‌ها تحت تأثیر تغییرات حکومتی قرار گرفت (کیانی، ۱۳۸۳، ۲۳۵-۲۳۴). یکی از اثرات بارز برون‌گرایی در این دوره ایجاد پنجره‌ها در جداره خارجی خانه و به سمت کوچه و خیابان بود؛ و فضاها در ساختمان رو به تقلیل رفت. در این دوره اولین بار معماران غیر ایرانی برای ساخت بناهای دولتی وارد ایران شدند. در ادامه ساختار بناهای خصوصی و مسکونی تابع و پیرو بناهای دولتی شد. (جلیلی،۱۳۹۴). خانه‌های این دوره به دو بخش خانه‌های مشرف به خیابان و خانه‌های مشرف به حیاط تقسیم می‌شوند. نوع ۱: در بخش اول حداقل یکی از نماهای اصلی بنا مجاور خیابان یا کوچه می‌باشد و تراس‌ها و بازشوهای نمای یاد شده مشرف به فضای عمومی می‌باشد و طرف دیگر بنا رو به حیاط می‌باشد. در طبقه اول این نوع بناها گاهی واحدهای تجاری در نظر گرفته شده است. نوع ۲: بخش دوم شامل خانه‌هایی می‌شود که در میان حیاط قرار گرفته‌اند و بیشتر بازشوهای آن‌ها رو به حیاط می‌باشد (مرتاض هجری،۱۳۹۷).

انواع خانه‌های مسکونی پهلوی اول در شهر شیراز

شاخصه‌های اصلی در خانه‌های سنتی شیراز شامل:۱- سلسله‌مراتب جانمایی فضاها: وجود سلسله‌مراتب در مسکن سبب می‌گردد تا در نوع عملکردها و وقوع فعالیت‌ها و همچنین در دید و حرکت افراد تنوع حاصل شود و عرصه‌های ورودی، اندرونی بیرونی و خدماتی از هم تفکیک گردند. (طاهری سرمد، ۱۳۹۸)۲- سازمان فضایی: سازمان فضایی خانه‌های شیراز، تنوع فضایی گسترده‌ای را برای ساکنانش عرضه می‌کند. خوابیدن در هر سه گونه فضاهای باز، بسته و سرپوشیده رخ می‌دهد و تجربه دیدار آسمان بخشی از تجربه شبانه ساکنان است. این تنوع فضایی که از راه تنوع در میزان محصور بودن فضاها (بسته، باز، پوشیده)، کیفیت نور و حضور جریان هوا، تنوع کف‌ها و ارتفاع سقف‌ها ایجاد می‌شود. (حسینی مقدم،۱۳۹۸) ۳-محل قرارگیری حیاط: در خانه‌های قدیمی حیاط در درونی‌ترین قسمت خانه قرار داشت و عرصه و حریم خصوصی برای افراد خانه محسوب می‌شد. (حسینی مقدم،۱۳۹۸) در خانه‌های این دوره تمامی الگوها با توجه به قرارگیری فضاها در کنار هم شکل گرفته و سلسله‌مراتب قرارگیری الگویی فضاها رعایت شده است (چلونگریان،۱۳۹۴). عوامل تأثیرگذار در تحول خانه‌های شیراز از درون‌گرا به برون‌گرا توسط واجب منفرد در سال ۱۳۹۶ صورت گرفته است. او بیان می‌دارد که تغییر گونه معماری پهلوی اول و فاصله‌گیری خانه‌ها از درون‌گرایی به برون‌گرایی می‌باشد. از نظر او، جهت ساخت بنا در اطراف حیاط یک خانه به چهار گروه یک‌طرف ساخت، دو طرف ساخت، سه طرف ساخت و چهار طرف ساخت دسته‌بندی کرد. اگر روند معماری دوره پهلوی اول را کشیدگی خانه و قرار یافتن ضلع طویل‌تر حیاط آن‌ها در یک جهت جغرافیایی معنا شود، در شیراز اکثر این خانه‌ها دارای جهت شمال شرقی - جنوب غربی و شمال غربی - جنوب شرقی هستند که بعضاً به سمت شمالی - جنوبی و حتی جهت شرقی – غربی میل داشتند؛ اما اگر جهت معماری را جهت‌گیری خانه‌ها نسبت به عوامل جغرافیایی و بخصوص اقلیمی تعریف شود، باید گفت که در این دوره در شیراز به راحتی نمی‌توان جهت خاصی را برای معماری لحاظ نمود (واجب منفرد، ۱۳۹۶). در مورد ورودی‌های پهلوی اول قائدشرفی در ۱۳۹۴ در این راستا چنین بیان می‌دارد که ورودی خانه‌های پهلوی اول از نفوذپذیری زیادی برخوردار نیست و تزئینات در خانه‌های این دوره، اغلب با طرح‌ها و مصالح مدرن، بیشتر بر روی درها و پنجره‌ها و برای آرایش نمای بیرونی، متمرکز است. در عبور از ورودی خانه‌های پهلوی فضاهایی دیده می‌شود که غیرمنتظره هستند. همچنین در این خانه‌ها از عناصر و دعوت‌کنندگی معماری کم‌تر استفاده شده است. در این نوع معماری، پنجره‌های رو به گذر و بالاخانه می‌باشد و سلسله‌مراتب در آن‌ها رعایت نشده است. ورودی‌ها در وسط بنا نیز دیده می‌شود و ورودی از گذر به داخل خانه به‌وسیله‌ی راهروها صورت می‌گیرد. (قائدشرفی، ۱۳۹۴) رنجبر در سال ۱۳۹۵ در پژوهشی، خانه‌های دوره پهلوی اول را از نظر مصالح موردبررسی قرار می‌دهد و بیان می‌دارد که از نظر مصالح ساختمانی شامل کاشی، آجر و سنگ و پنجره‌ها و درهای چوبی و نیز نرده‌ها و محافظ‌های

پنجره‌ها و بعضاً سقف‌ها و فلزکاری است. ترکیبی که بیشترین نقش را در این ساختمان‌ها دارد آجر است. تزیینات و آرایه‌های تزیینی، در دوره معاصر اگرچه اصالت و گستردگی گذشته را ندارد، اما تنوع و بیان متفاوتی به خود گرفته است (رنجبر،۱۳۹۵). بازایی در سال ۱۳۹۹ طی پژوهشی، گونه خانه‌ها را براساس ویژگی‌های معماری را سه گونه‌ی سنتی، فرنگی و تلفیقی آن‌ها را دسته‌بندی می‌کند. خانه‌های دوره پهلوی بیشتر به‌صورت کاهش سلسله‌مراتب دسترسی، داشتن حداکثر دو گونه سازمان فضایی و پیکره‌بندی و ماهیتی برون‌گرا که درنهایت به خانه‌هایی که فضا در وسط توده که از ویژگی‌های خانه‌های برون‌گرا است ختم می‌شود. گونه دوم خانه‌های با توده در وسط حیاط هستند که این خانه‌ها دارای حالت تابستان نشین و زمستان نشین هستند و حیاط فصل مشترک حرکت در این خانه‌ها می‌باشد، کشیدگی حیاط در جهت شمالی- جنوبی که از مشخصه‌های خانه‌های تابستان نشین - زمستان نشین است. گونه سوم خانه‌های یک‌طرف حیاط هستند که با تفکیک این خانه‌ها به دو قسمت مجزا شده توده و فضا، این گروه خانه‌ها دارای حالت تابستان نشین صرف می‌باشند و فضای نیمه‌باز در تعامل توده و فضا عمل می‌کند، از عصر پهلوی به‌واسطه نفوذ فرهنگی غرب و گسترش فرهنگ متناسب با راحت‌طلبی و خوش‌نشینی نمود پیدا می‌کند و به خانه‌های کوشکی یا ویلایی معروف است که بیشتر برای قشر مرفه جامعه ساخته می‌شد تا در اوقات فراغت و تعطیلات در آنجا زندگی کند، بنابراین فضاهای جانبی آن کاملاً حذف گردید و فضاهای ارتباطی و خدماتی آن به حداقل ممکن تقلیل یافت و تنها شامل فضاهای اصلی که آن هم در حد نیاز مالک آن به‌صورت کاملاً برون‌گرا طراحی و ساخته می‌شد (بازایی،۱۳۹۹).

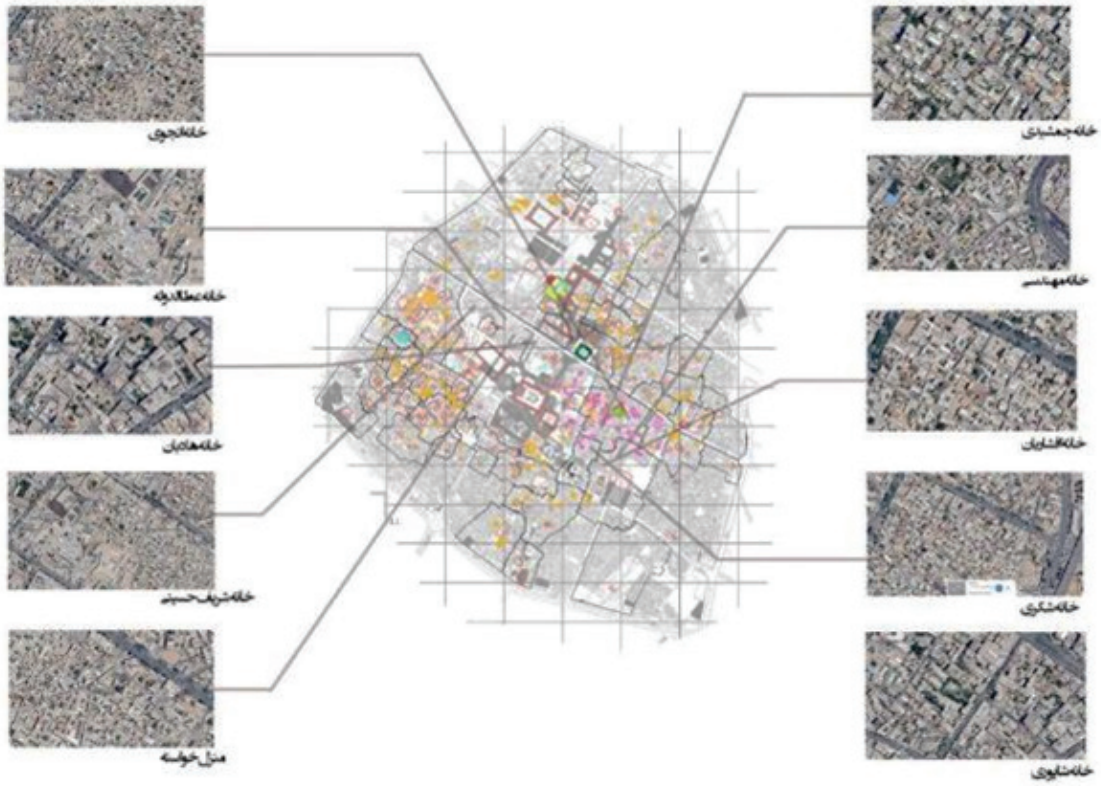

تصویر ۲: محدوده بناها بر روی نقشه شهر شیراز

خانه‌های پهلوی اول

	توضیحات	آدرس	نام	نمای شمالی جنوبی	نمای شرقی غربی	پلان
۱	عمارت جمشیدی نما قرینه (در نمای اصلی) جز یک راه‌پله در پشت ساختمان-۲۳۶۷ متر دو طبقه کوشک مانند.	خیابان وصال، کوچه حمام برلیان،	عمارت جمشیدی	در ضلع شمالی بنا ایوانی به ابعاد ۳*۱۴ متر می‌باشد که دو ردیف پله‌ی شرقی و غربی به آن متصل می‌باشد. این بنا دارای زیرزمینی است که فاقد عناصر تزیینی می‌باشد. دو اتاق در ازای ضلع غربی در قسمت شمالی جنوبی است و اتاق شمالی دارای تراس می‌باشد که به‌صورت قرینه در ضلع شرقی تکرار شده است در نمای جنوبی نیز یک ردیف پلکان در وسط ایوانی به ابعاد ۳*۷ متر متصل می‌باشد. در جلوی ایوان شمالی، چهار ستون دیده می‌شود که دو به دو باهم قرینه هستند.	ساختمان اصلی چهارگوش بوده و در وسط حیاط است. ورودی بنا با سنگ‌های تراش خورده متمایل به قرمز می‌باشد تزیین شده است و در قسمت شمال‌شرقی بنا قرار دارد. ورودی به دالان کوچکی متصل می‌باشد که در کنار آن اتاقکی است و تنها اتاق خارج از عمارت اصلی می‌باشد. فضای داخلی دو اتاق در ضلع غربی است.	فضای داخلی عمارت به ۶ قسمت تقسیم می‌شود. دو اتاق بزرگ‌تر در وسط قرار دارد که دارای تزیینات گچبری در حاشیه دیوارها و نقاشی روی سقف کاذب چوبی می‌باشد. خصوصیات اصلی شامل: ورودی زیبا با رنگ قرمز سنگ‌تراشیده، گچبری ایوان‌ها، قرینگی اتاق‌ها، بنا مرمت شده است. تزیینات سرستون و ازاره ضلع شمالی نمای ایوان با گچبری‌های زیبایی تزیین داده شده است. ضخامت دیوارها از ۱۰۰ تا ۴۰ سانتی‌متر متغیر می‌باشد. تزیینات شامل: گچبری و حجاری روی سنگ، نقاشی روی چوب و گره چینی فلزی پنجره‌ها اشاره کرد-
۲	انجوی (پهلوی قاجار جنوب پهلوی) به نظر می‌رسد بین ۵۰۰ تا ۶۰۰ متر باشد.	سنگ سیاه بازارچه حاج زینل پشت پارک شبک	خانه انجوی	ورودی شمالی دارای هشتی در حیاط –دو تالار بزرگ که با راه‌پله به هم متصل می‌شوند. ضلع جنوبی در زمان پهلوی اول ساخته شده.	قسمت شرقی و غربی ساخت مشابه دارد و قرینه از سبک سه دری و پنجدری دارای زیرزمین پنجره‌های فلزی مشبک فرنگی دارند.	تنوع تزیینات و فرم خاص معماری -هشتی زیبا-دو تالار بزرگ ضلع شمالی دارای گره چینی و شیشه‌های رنگی سقف چوبی با نقاشی- دارای زیرزمین پنجره‌های فلزی مشبک فرنگی. بنا دوطبقه. همکف دارای تالار بزرگ. بادگیر طبقه بالا تالار با تزیینات گچبری و سقف
۳	خانه مهندسی (کامل قرینه)۴۰۰-۵۰۰ بافت قدیم، جنب آزمایگاه بی‌بی دخترون، کوچه مهندسی		خانه مهندسی	ورودی جنوبی-به حیاط راه دارد- سقف ایوان دارای طرح چندضلعی کاربندی-چرخ چاه- تأسیسات آبیاری باغچه محافظت شده است.	قسمت ساخت اصلی غربی است. دو طبقه-جنوب غربی ساخت‌وساز کم (یک اتاق)- ایوان غربی- جنوب غربی	استحکام و زیبایی اثر -همکف پنجره‌ها دارای پنجره فرنگی پیچ فلزی-اول با سه ستون گچی و سرستون وجود دارد. سر ستون گچبری تزیینی ایوان غربی- سقف چوبی ایوان-پنجره‌های فلزی قدیمی-تزیینات سرستون غربی

	توضیحات	آدرس	نام	نمای شمالی جنوبی	نمای شرقی غربی	پلان
۴	خانه افشاریان (غیر قرینه) ۵۹۶ متر -چهار طرف ساخت- دو طبقه-	انتهای لطفعلی‌خان زند، نزدیک آرامگاه شیخ روزبهان	خانه افشاریان	ورودی پنج‌دری‌ها در شمال شرقی-ازاره سنگ‌تراش- ورودی جنوب-اتصال راهرو به حیاط-	همکف شرقی و اول شرقی- ساخت اصلی بنا-پنج‌دری در دو طبقه-تنها در همکف پنجره‌های آن فلزی فرنگی پیچ هست	ورودی بیرونی بنا چهار جهت ساخت و شبیه جهات اصلی است یعنی شمال در واقع شمال خانه است
۵	شکری (غیر قرینه)۱۸۶ متر و سه طرف ساخت و قسمتی مربوط به پهلوی و قسمتی قاجار	شهر شیراز، بافت قدیم شیراز، کوچه ۲۵ شهید هادی خلوصی، زیر طاق دوم، پلاک ۳۳	خانه شکری	شمال بنا یک پنج‌دری و تالار اصلی قرار دارد و در زیر آن یک زیرزمین به‌صورت سرتاسری که تاق‌هایش نقش سازه‌ای دارند. پنج‌دری به‌صورت پنجره‌های ارسی کشوایی شکل می‌باشد. در قسمت جنوبی ساخت‌وسازی وجود ندارد.	ورودی در غرب-با دالان به حیاط کوچک متصل می‌شود- در غرب بنا چهاردری و اندرونی است که متصل به پلکانی می‌باشد. انتهای این بخش به‌وسیله یک اتاق به تالار شمالی متصل می‌گردد. در زیر بخش غربی مانند بخش شمالی یک زیرزمین سرتاسر فرار دارد که این بخش قاجاریه این بنا محسوب می‌گردند... قسمت شرقی بنا به‌صورت دو طبقه بوده که قسمت الحاقی و مربوط به پهلوی اول است. همچنین بالای ورودی یک اتاق به شکل سه دری کوچک است که به یک ایوان کوچک تک‌ستونی منتهی می‌شود. طبقه زیرین شامل آشپزخانه، اتاقی کوچک و سرویس بهداشتی می‌باشد.	قاجاریه پهلوی-سه طرف ساخت. ارزش هنری: در اتاق‌های این خانه به‌ویژه در ضلع شمالی تزئینات گچبری و همچنین سقف تزیین شده با نقاشی می‌باشد. در قسمت جنوبی دارای طاق نمایی پنجره‌ایی شکل است. این خانه بخشی بزرگی از یک خانه سبک قاجاری بوده که توسط دیواری که در قسمت جنوبی بنا کشیده شده تفکیک شده است- تالار اصلی بخش شمالی شامل دیوارها دارای طاقچه‌هایی با تزیینات گچبری می‌باشد. طبقه بالایی ضلع شرقی دارای یک ایوان کوچک می‌باشد به شکل یک ستون کوچک است که به اتاقی کوچک تو در تو شش دری متصل می‌گردد.

	توضیحات	آدرس	نام	نمای شمالی جنوبی	نمای شرقی غربی	پلان
۶	خانه شاپوری ۸۴۰ متر فقط زیربنا سایت جدا است. قرینه	خیابان انوری روبروی اهلی	خانه شاپوری	در شمال ساختمان ورودی با چرخش ۹۰ در جه در این قسمت قرار دارد.	ساختمان اصلی شرقی غربی است نمای غربی ساختمان دارای ستون‌هایی است که با کاشی‌کاری‌های طرح هخامنش تزئین شده‌اند. علاوه بر عمارت مرکزی، سه ساختمان دیگر در قسمتی از حیاط وجود دارند. دو ساختمان در قسمت شرقی و یک ساختمان در قسمت غربی عمارت قرار گرفته‌اند. دو ساختمان شرقی از طریق دری با همدیگر ارتباط دارند.	به سبک قاجاریه اما رویکرد آزادانه -دارای دو طبقه که با پلکان به هم متصل می‌شوند- ویژگی‌های عمارت ۱. قرار نگرفتن ورودی در محور اصلی: ۲. استفاده از بالکن: ۳. راه‌پله: است. ۴. ستون‌ها: ۱۴ عدد -ورودی ساختمان-پس از متروکه شدن در اوایل دهه ۷۰ مرمت شد. بالکن در بنا در معماری ایران جایگاهی نداشته، از مشخصات این عمارت است- تزیینات کاشی‌کاری و گچبری بسیار زیبا
۷	(قرینه نیست و فقط پنجره‌ها نقش یکسانی دارند) ۱۳۰ متر-سه بر ساخت و حیاط مرکزی- دوطبقه	شهر شیراز- خیابان لطفعلی‌خان زند – کوچه عطاالدوله - پلاک ۱۰	شریف حسینی	این ضلع دارای دو فضای طاقدار زیرزمین مانند در پایین و یک اتاق چهار دربی در بالاست. ورودی طبقه بالا با استفاده از پلکانی سنگی در ضلع شرقی بنا است که در ابتدا به یک اتاق کوچک، سپس به اتاق اصلی راه می‌یابد. این اتاق با چهار درک چوبی، سقف توفال‌کاری، و رف‌های ساده می‌باشد. دارای فضای جانبی کوچک‌تری نیز در سمت راست خوداست.	ضلع جنوبی: این ضلع نیز مانند ضلع شمالی در دو طبقه ساخته شده است. در طبقه پایین تنها یک اتاق زیرزمین مانند دارد که طاقدار می‌باشد. دسترسی طبقه بالا نیز توسط یک پلکان سنگی در همین ضلع است. در سمت راست این راهرو، پلکان پشت‌بام و در سمت چپ آن اتاق چهار دربی است. این اتاق فاقد تزئینات می‌باشد. در انتهای شرقی آن نیز فضای جانبی دیگری وجود دارد.	زیرزمین‌ها با طاق کلیل با رف‌های ساده و پنجره‌های مشبک سنگی در اطراف هستند.

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

	توضیحات	آدرس	نام	نمای شمالی جنوبی	نمای شرقی غربی	پلان
۸	هادیان (نمای شمالی نمای اصلی و غیر قرینه)۹۷۱ متر-دو طرفه یک بر ساخت-	خیابان اهلی قهوه‌خانه سنتی هخامنش	هادیان: اطلاعات هنوز هست	ساختمان اصلی در قسمت شمالی بنا واقع شده است و در قسمت جنوبی تنها دو اتاق کوچک وجود دارد.		دو بر ساخت در جهت شمالی ساخته شده است. قبلاً مسکونی بوده و الان قهوه‌خانه می‌باشد. خانه به‌صورت کامل مرمت شده است.
۹	مولایی (غیر قرینه) دو بر ساخت و متراژ زیادی ندارد. بین ۲۰۰ تا ۲۵۰ متر	گذر سید ذوالفقار، ضلع شرقی بازار وکیل	مولایی	بنای شمال شرق متعلق به دوره قاجار است. ورودی بنا در ضلع شمال شرقی است و در دو طرف بنا ساختمان وجود دارد. در ضلع شمال شرق شاه نمای بیرونی آجر کاری شده است. در این قسمت ساخت‌وسازی صورت نگرفته است. بخش اول دوره قاجار سپس دوره پهلوی بنا با حفظ بخش قبلی دچار الحاقات در بخش شمال غربی شده است که این بخش در دو طبقه و به سبکی کاملاً" هم سو با دوره ساخت خویش ساخته شده است.	قسمت شمال غرب در دوره‌ی پهلوی به آن الحاق شده است قرارگیری این بنا در ضلع شرقی بازار وکیل می‌باشد -بنا در دو جبهه‌ی شمال غربی و شمال شرقی است که جبهه‌ی شمال شرقی دارای یک اشکوب به‌صورت اتاق پنج‌دری و یک زیرزمین می‌باشد. قسمت شمال غربی به‌صورت دو اشکوب بوده و در زمان پهلوی به بنا الحاق شده است. ورودی بنا از سمت شمال غربی است. تنها مداخلات صورت گرفته بدین شرح است: - مرمت و تعمیرات جزئی در ۴۵ سال پیش (زمان انتقال مالکیت به مالک جدید)-اضافه کردن یک دستشویی در فضای حیاط- تالار اصلی در شمال فضایی دارای تزیینات از جمله سقف نقاشی شده می‌باشد که این اتاق پنج‌دری و دارای ارسی است دیگر تزئینات شامل، شومینه گچ‌بری و... است	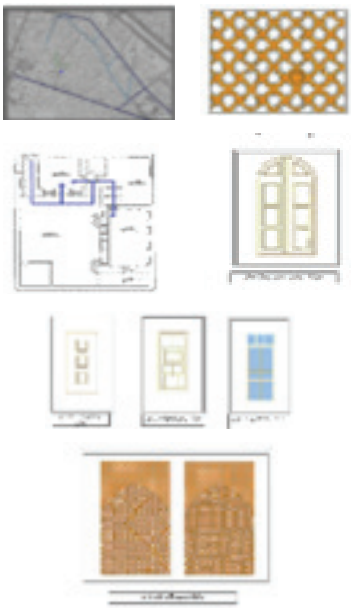 سه سطح: زیرزمین، همکف و طبقه اول- جهت‌یابی خانه براساس رون راسته انجام گرفته است. بنا درون‌گرا و دارای میان سرا است- اثر این بنا متعلق به شیوه‌ی اصفهانی است. -ویژگی‌های بارز اثر: ساده شدن طرح‌ها که در بیشتر فضاها یا چهار پهلو هستند یا مستطیل-هندسه ساده همراه با شکل‌ها و خط‌های شکسته - پیمون بندی و استفاده از اندام‌ها و اندازه‌های یکسان در ساختمان وجود دارد-سادگی طرح در بنا نیز وجود دارد - بنای موردبررسی فاقد مداخلات جدی یا تغییرات اساسی است.

	توضیحات	آدرس	نام	نمای شمالی جنوبی	نمای شرقی غربی	پلان
۱۰	نصف قاجار و پهلوی: (قرینه جز راه‌پله) دو طرفه سه بر ساخت-پنجره کرو (پهلوی) ۴۰۰ تا ۵۰۰	بافت قدیم، بازارچه فیل، کوچه عطاالدوله، پلاک ۵۳	منزل خواسته	در ضلع شمالی دو اتاق سه دری با دریچه‌های چوبی قرار دارد. ساخت‌وساز قسمت جنوبی متفاوت است؛ و پهلوی دوم می‌باشد- دارای دو اتاق بزرگ در هر دو طبقه می‌باشد. در ازاره‌های بیرونی قسمت جنوبی حجاری‌هایی برجسته شبیه ستاره وجود دارد.	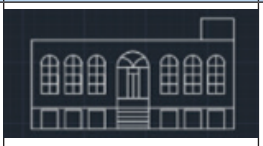 دو ورودی در ضلع شرقی-تالار کوچک ضلع شرقی دارای درک چوبی با گره چینی می‌باشد. در ضلع غربی تاق نماهای تزیینی که آجر کاری در آن دیده می‌شود وجود دارد.	سه بر ساخت و دو طبقه می‌باشد- دو طرف درک دو جرز آجری با تزیین کاشی نگینی وجود دارد. تعمیرات کمی در آن صورت گرفته و تنها چند دریچه فلزی جایگزین دریچه‌های چوبی شده است.

بحث در پژوهش

انواع گونه‌بندی نماها در دوره پهلوی اول

۱- خانه‌ها یا کوشک هستند یا دو طرف و یا سه طرف ساخت و خانه‌هایی که نزدیک به دوره قاجار هستند سه طرف ساخت می‌باشند، هر چه به وسط و اواخر پهلوی نزدیک‌تر باشد به سمت فضاهای دو طرف ساخت (تابستانه نشین و زمستانه نشین) و دو طرف ساخت یک‌طرف ساختمان اصلی (فضای اصلی) و روبرو چند فضا مانند انبار و سرویس بهداشتی و... تبدیل می‌شود.

۲- تعریف ورودی و دعوت‌کنندگی و قسمت وسط دارای جلوآمدگی یا فرورفتگی می‌باشد و عمده تزیینات در قسمت وسط ساختمان

۳- دارای خانه‌های اعیانی، اربابی، صاحب‌منصبان و خانه‌های متمولین می‌باشند (این خانه‌ها دارای ارزش و اهمیت بیش‌تری هستند زیرا اغلب تزیینات و تغییرات اصلی از این نوع خانه‌ها شروع می‌شود و سبک‌ها از آن‌ها زاییده می‌شوند)

۴- خانه‌های اعیانی دارای سنتوری می‌باشند و پلکان به علت عظمت در بنا در جلو عمارت قرار دارد که نماد قدرت در دوره هخامنشیان بوده است و استفاده از ستون در جلو عمارت مرسوم بوده است.

۵- قرینگی یکی از صفات بارز این دوره می‌باشد که خانه‌ها به سه نوع قرار گرفته‌اند ۱-۵- نماهای قرینه: مانند خانه شاپوری- عمارت جمشیدی- خانه مهندسی-۲-۵- نماهای قرینه با تغییر کمی در جزییات: مانند شریف حسینی (قرینگی در پنجره‌ها)- منزل خواسته (تفاوت در بالاآمدگی راه‌پله می‌باشد.)- خانه انجوی (قرینگی در سبک سه دری و پنجدری دارای زیرزمین پنجره‌های فلزی مشبک فرنگی دارند ۳-۵- نماهای غیر قرینه: مانند خانه افشاریان- خانه شکری-خانه‌هادیان- مولایی

۶- نوع دیگر گونه‌بندی از لحاظ متراژ و صاحب‌منصب بودن شامل: گونه نوع اول: خانه‌های اعیانی (اربانی-صاحب‌منصبان) خانه‌های بالای ۸۰۰ مترو دارای سنتوری و اغلب کوشک مانند هستند؛ مانند عمارت جمشیدی-خانه شاپوری-خانه‌هادیان-گونه نوع دوم: خانه‌های با متراژ پانصد تا هشتصد متر (افراد معمولی و اکثراً متمول و گاها صاحب‌منصب)

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

افشاریان- خانه انجوی- منزل خواسته- گونه نوع سوم: خانه‌های زیر پانصد متر متراژ (متمولین با تزیینات خاص و فراوان) خانه مهندسی- خانه شکری- خانه شریف حسینی- خانه مولایی

۷- از دیگر مشخصه‌های این دوره تقسیم خانه‌ها به سه محور افقی می‌باشد که اکثراً یکسان تقسیم شده‌اند. حدود یک دوم تا یک سوم بناها پنجره و بازشوها هستند. تمام پنجره و بازشوها شبکه‌بندی فلزی مربعی حدود ابعاد ۲۰ در بیست دارند؛ که از سیستم سه دری و پنجدری استفاده شده است. بالای سر درها و پنجره‌ها کتیبه یا تزیینات یا گچبری وجود دارد. برخی از در و پنجره‌ها داخل‌تر از حد نرمال نسبت به نما هستند و دورتادورشان کتیبه قرار دارد و مانند قابی آن‌ها را در برگرفته‌اند.

۸- تزیینات اصلی شامل: کتیبه، نقش و نگار و آجرچینی از عناصر دیگر تزیینی این دوره می‌باشد؛

۹- اکثر منازل دو طبقه که دارای زیرزمین نیز می‌باشند زیرزمین‌ها بازشوهای مشبک ریز فلزی دارند و در فضاهای بین آن‌ها قرنیزهای بلند سنگی گاها با نقش و نگار دیده می‌شود.

۱۰- راه‌پله عنصر مهمی در ساختمان می‌باشد که حتی نمایان نیز شده است دارد. استفاده از راهرو در طبقه دوم به‌عنوان تراس یک تکه که غالباً جلو پنجره‌ها با طاق‌هایی هلالی بازشو و دید دارد. برخی تراس‌ها نرده دارند و بازشو طاقی دید دارند. قوس‌های خانه‌ها در بازشوها اکثراً هلالی هستند و در برخی جناقی یا بیز هم دیده می‌شود؛

۱۱- سقف بعضی خانه‌ها شیربانی است به علت بارندگی، سقف‌ها قبل از رسیدن به انتها یک قسمت تزیینات و یا یک قسمت جداکننده با قرنیز و سقف اصلی دارند. بعضی مانند شاپوری به جای شیروانی سقف کمی بیرون‌زدگی دارد تا آب باران بر روی بنا نریزد.

در جدول زیر می‌توان انواع گونه‌بندی پنجره‌ها در دوره پهلوی اول را مشاهده نمود.

۱-انواع پنجره‌ها از لحاظ گونه‌های پنجره

در پنجره	ارسی	روزن بالای سه دری و پنجدری	شباک	فخرمدین
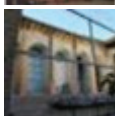		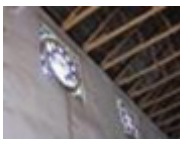 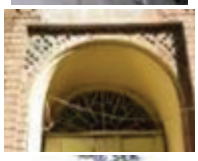		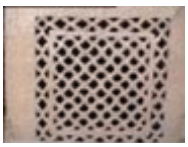

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

۲-انواع پنجره‌ها از لحاظ متریال

چوبی	فلزی	رنگی چوبی و فلزی	مشبک فرفوژه
		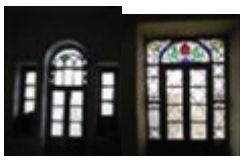	

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

۳- انواع تراس‌ها و پنجره‌ها از لحاظ فرم و شکل ظاهری

طاق بیز و بدنه مستطیل	تراس‌های کرو	تراس‌های مستطیلی همراه با ستون	پنجره با شبکه‌بندی مستطیل چندتایی
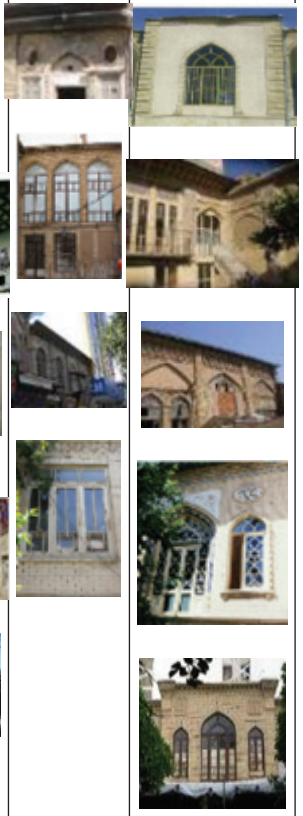			

انواع گونه‌بندی پنجره‌ها و تراس‌ها دوره پهلوی اول
پس از بررسی و دسته‌بندی نمای خانه‌های پهلوی اول و دوم به دسته‌بندی بازشوها (پنجره‌ها) در هر دوره پرداخته می‌شود. انواع پنجره‌ها از لحاظ گونه‌های پنجره‌ها:۱- در پنجره ۲- ارسی ۳- روزن بالای سه دری و پنج‌دری ۴- شباک ۵- فخرمدین. همان‌طور که در روند پژوهش مشاهده گردید، در این نوع خانه‌ها از تمام انواع و گونه‌های پنجره‌ها وجود دارد و اکثراً انواع آن در- پنجره و ارسی هستند و گاهی از روزن نیز استفاده فراوان شده است. در همین راستا انواع پنجره‌ها از لحاظ متریال شامل:۱- چوبی ۲- فلزی ۳- رنگی چوبی و فلزی ۴- مشبک فرفوژه می‌باشند؛ که در این دوره اغلب پنجره‌ها در اوایل پهلوی اول چوبی و شیشه رنگی و در اواخر این دوره به فلزی و مشبک تبدیل شده‌اند. انواع تراس‌ها و پنجره‌ها از لحاظ فرم ظاهری شامل:۱- طاق بیز و بدنه مستطیل ۲- پنجره با شبکه‌بندی مستطیل چندتایی ۳- تراس‌های کرو ۴- تراس‌های مستطیلی همراه با ستون تشکیل شده‌اند که تراس‌های مستطیلی با ستون در جلو عمارت و همچنین پنجره‌های با شبکه‌بندی مستطیل چندتایی بیشترین انواع را شامل می‌شوند.

نتیجه پژوهش
همان‌طور که در روند پژوهش مشاهده گردید، خصوصیات و مشخصات مهم نمای خانه‌ها و پنجره‌ها مورد بحث قرار گرفت. مشخصات اصلی نماها که در تمام خانه‌ها مشترک هستند شامل:۱- تقسیم خانه‌ها به سه محور افقی می‌باشد که اکثراً یکسان تقسیم شده‌اند. حدود یک دوم تا یک سوم بناها پنجره و بازشوها هستند. تمام پنجره و بازشوها شبکه‌بندی فلزی مربعی حدود ابعاد ۲۰ در بیست دارند؛ که از سیستم سه دری و پنج‌دری استفاده شده است. بالای سر درها و پنجره‌ها کتیبه یا تزیینات یا گچبری وجود دارد. برخی از در و پنجره‌ها داخل‌تر از حد نرمال نسبت به نما هستند و دورتادورشان کتیبه قرار دارد و مانند قابی آن‌ها را در برگرفته‌اند.۲- اکثر منازل دو طبقه هستند؛ که دارای زیرزمین نیز می‌باشند زیرزمین‌ها بازشوهای مشبک ریز فلزی دارند و در فضاهای بین آن‌ها قرنیزهای بلند سنگی گاها با نقش و نگار دیده می‌شود.۳- تزیینات اصلی شامل: کتیبه، نقش و نگار و آجرچینی از عناصر دیگر تزیینی این دوره می‌باشد ۴- قرینگی یکی از صفات بارز این دوره می‌باشد؛ ۵- خانه‌ها یا کوشک هستند یا دو طرف و یا سه طرف ساخت و خانه‌هایی که نزدیک به دوره قاجار هستند سه طرف ساخت می‌باشند، هر چه به وسط و اواخر پهلوی نزدیک‌تر باشد به سمت فضاهای دو طرف ساخت (تابستانه نشین و زمستانه نشین) و دو طرف ساخت یک‌طرف ساختمان اصلی (فضای اصلی) و روبرو چند فضا مانند انبار و سرویس بهداشتی و... تبدیل می‌شود.۶- راه‌پله عنصر مهمی در ساختمان می‌باشد که حتی نمایان نیز شده است دارد. استفاده از راهرو در طبقه دوم به‌عنوان تراس یک تکه که غالباً جلو پنجره‌ها با طاق‌هایی هلالی بازشو و دید دارد. برخی تراس‌ها نرده دارند و بازشو طاقی دید دارند. قوس‌های خانه‌ها در بازشوها اکثراً هلالی هستند و در برخی جناقی یا بیز هم دیده می‌شود؛ ۷- سقف بعضی خانه‌ها شیربانی می‌باشد و به علت باراندگی سقف‌ها قبل از رسیدن به انتها یک قسمت جداکننده با قرنیز (اغلب تزیینی) و سقف اصلی دارند. بعضی مانند شاپوری به جای شیروانی سقف کمی بیرون‌زدگی دارد تا آب باران بر روی بنا نریزد.۸- استفاده از درختان و گل و گیاه در حیاط و حوض‌ها به اشکال متفاوت. در جمع‌بندی و ارائه گونه‌بندی اصلی نماهای این دوره علاوه بر خصوصیات اصلی به‌صورت جزئی این‌گونه دسته‌بندی می‌گردد:

۱- خانه‌های اوایل پهلوی اول
۱- خانه‌های با متراژ پانصد تا هشتصد متر (افراد معمولی و اکثراً متمول و گاها صاحب‌منصب) افشاریان- خانه انجوی- منزل خواسته ۲- دارای ساختمان‌های سه طرف و گاها چهار طرف ساخت ۳- قرینگی کامل ۴- اکثراً خانه‌ها طولی و به‌صورت تراس‌های به هم چسبیده همراه با قوس‌هایی در طاق تراس‌ها می‌باشند.۵- گاها شامل حیاط مرکزی هستند.۶- خصوصیات اصلی پنجره‌ها (دارای پنجره‌هایی چوبی با تزیینات فراوان و اغلب به سبک قاجاری- شبکه‌بندی فلزی در قسمت زیرزمین- دارای کرکره‌های حصیری جلو درها و پنجره‌ها)۷- در این خانه‌ها از لحاظ گونه‌بندی پنجره‌ها از: شباک و در-پنجره بیشترین استفاده شده است.

۲- خانه‌های اواسط پهلوی اول: اغلب بین خانه‌های قاجاری و تبدیل شدن به کوشک هستند.
۱- دارای ساختمان‌های دو طرف ساخت (تابستان نشین و زمستان نشین) مانند- خانه مهندسی-خانه شکری-منزل خواسته-منزل مولایی-شریف حسینی ۲- اکثراً متراژهای کمتر از پانصد متر و اکثراً یک طبقه با زیرزمین ۳- اکثراً غیر قرینه و مربوط به عوام مردم اما در قسمت درها و پنجره‌ها عموماً قرینه هستند.۴- دارای تزیینات فراوان و زیبا در عین کوچک بودن ۵- استفاده از نیم‌دایره چه در پنجره‌ها و چه در تراس‌ها و راهروهای خانه؛ ۶- خصوصیات اصلی پنجره‌ها: (دو قسمتی نیم‌دایره و مستطیل و در بعضی در قسمت بالا کمی کرو- دارای شبکه‌بندی پنجره‌ها در زیرزمین (اغلب با سنگ) دارای پنجره‌هایی با کاربرد در- پنجره‌های شیشه رنگی (ساده و کرو) کارهایی از قبیل کتیبه بر دورتادور پنجره‌ها- پنجره‌هایی مستطیل

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

با شبکه‌بندی کم- دارای شبکه‌بندی فلزی پنجره‌ها در قسمت طبقات ۶- گاها پنجره‌هایی ساده و مستطیل در خانه‌های عوام.۷- در این خانه‌ها از لحاظ گونه‌شناسی پنجره‌ها از هر پنج نوع گونه‌ها استفاده شده است.

۳- خانه‌های کوشک مانند (صاحب‌منصبان) خانه‌های اواخر پهلوی اول و گاها یک‌طرف ساخت (هادیان)

۱- تقسیم خانه‌ها به سه محور افقی می‌باشد که اکثراً یکسان تقسیم شده‌اند و قسمت وسط تعریف ورودی و دعوت‌کنندگی و قسمت وسط دارای جلوآمدگی یا فرورفتگی می‌باشد و عمده تزیینات در قسمت وسط ساختمان ۲- خانه‌های اعیانی (کوشک‌ها) دارای سنتوری می‌باشند و پلکان به علت عظمت در بنا در جلو عمارت قرار دارد که نماد قدرت در دوره هخامنشیان بوده است و استفاده از ستون در جلو عمارت مرسوم بوده است.۳- دارای نماهای قرینه: مانند خانه شاپوری- عمارت جمشیدی-۴- خانه‌های اعیانی (اربانی- صاحب‌منصبان) خانه‌های بالای ۸۰۰ متر- ۵- دارای پنجره‌هایی از نوع: (دارای اغلب تراس‌های کرو- دارای طاق‌هایی متفاوت در بالای پنجره‌ها و سر درها مانند طاق بیز و جناقی و بدنه‌های مستطیلی-داری پنجره‌هایی با خصوصیات شبکه‌بندی چوبی چندبخشی -پنجره با شبکه‌بندی مستطیل چندتایی-استفاده از پنجره‌های چوبی و شیشه رنگی به‌منظور تزیینات) ۶- استفاده از طرح‌های سنتی ایران باستان در کتیبه‌ها و سنتوری‌ها و گاها بر روی ستون‌ها و نقش کاشی‌ها و دارای کتیبه‌های سنگی بالاخص در قسمت زیرزمین و گاهی سنگ تا طبقه اول.۷- از لحاظ گونه‌بندی پنجره‌ها اکثراً از سباک و روزن استفاده شده است.

با توجه به موارد بیان شده و سه تیپ اصلی در این خانه‌ها. به نظر می‌رسد در این دوره تنها از عناصر غربی استفاده نشده است و چون هم‌زمان در ترکیب با خانه‌های قاجاری اجرا شده‌اند تا حدودی فرم و متریال و نماهای مشابهی را نسبت به دوره قبل خود دارا می‌باشند. البته خانه‌های اواخر دوره پهلوی اول مقداری متفاوت‌تر هستند که می‌توان آن‌ها را علاوه بر ارتباط با معماری مدرن غربی، به سبک‌هایی از معماری پیش از اسلام نیز ارتباط داد که کوشک‌های درون باغ‌ها را به خاطر می‌آورد. خانه‌های این دوره توانستند ارتباط و پل بین قاجار و معماری مدرن را حفظ کنند، لذا ممکن است استفاده از فرم و تیپولوژی آن‌ها بتواند کمکی به طراحی معماران این دوره داشته باشد. به‌گونه‌ای که بتواند با الهام از عناصر اصلی و فرم‌های اصلی نماها و پنجره‌ها، به نماهایی در ترکیب با گذشته دست یابند. باشد که این تحقیق بتواند در راستای حفظ و زیبایی شهر شیراز مؤثر واقع گردد.

منابع

۱. بازایی، محمد، قاسمی سیچانی، شجاعی، مداحی. ۲۰۲۱. بررسی تغییرات سبک زندگی و تأثیرات آن بر کالبد معماری و پیکره‌بندی فضایی خانه‌های بومی (مطالعه موردی: خانه‌های بومی دوره قاجار و پهلوی شیراز). فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۱(۴۲)، ۴۵-۷۱.
۲. بهزادپور، محمد، توکل، مهشاد. (۱۴۰۰). بررسی مؤلفه‌های هویت‌بخش نما در مواجهه با معماری معاصر نمونه موردی شهر قزوین. شباک، ۷(۱ (پیاپی ۵۸)، ۵۹-۶۸.
۳. پوراعتصامی، زهره، ۱۳۹۹، مقدمه‌ای بر تحلیل تأثیر نفوذ فرهنگی غرب بر معماری مسکونی معاصر ایران در دوران قاجار و پهلوی، نشریه پژوهش در هنر و علوم انسانی. شماره ۳(۲۶)، ۶۲-۵۱.
۴. توکلی، بهروز و عطار، ندا و ایامی، هدیه،۱۳۹۲، گونه‌شناسی تزئینات در خانه‌های قاجاری تبریز، کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز.
۵. جلیلی، رضا، نوروز، مهدی، ۱۳۹۴، مطالعه تطبیقی برخی آموزه‌های تعلیمی در اندرزنامه‌های پهلوی و برزونامه (بخش کهن)، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، (۲۰)۶، ۳۱-۴۸.
۶. چلونگریان، رامین و عسکری، نظام و واصفیان، فرخنده و کلاهدوزان، ندا،۱۳۹۴، بررسی کالبدی الگوهای فضایی معماری بناهای مسکونی دوره‌ی صفویه در اصفهان، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی.
۷. حسینی مقدم، زهرا، کاظمی، سارا، نوری بد، حمیدرضا. ۱۳۹۷، بررسی تأثیر مدرنیته بر معماری سنتی ایران با تأکید بر خانه‌های شیراز دوره پهلوی دوم، کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و مدیریت توسعه شهری در ایران، تهران.
۸. دلاکه، حسن و مومنیان، آرزو،۱۳۹۳، طراحی شهری، نماهای شهری و امنیت روانی مطالعه موردی خیابان طالقانی بیرجند، اولین کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار، تهران.
۹. رنجبر، محمد،۱۳۹۹، مزیت‌های انتخاب مصالح (هوشمند) در جداره بیرونی اماکن مسکونی، نخستین همایش ملی مسکن پایدار، تهران.
۱۰.زنگنه، نجمه، مضطرزاده، حامد، تقی‌پور، ملحیه، نصر، طاهره، ۱۴۰۱، سنجش میزان محرمیت در انواع ساختار فضایی خانه‌های تاریخی با استفاده از روابط ریاضی نحو فضا (مطالعه موردی: خانه‌های قاجاری شیراز)، نشریه هویت شهر، دوره ۱۶، شماره ۱-پیاپی ۴۹، ۷۱-۸۹.
۱۱.سلطانی محمدی، مهدی، رئیسی، مهدی و فهامی، مهسا. ۱۳۹۵، گونه‌شناسی آسیاب‌های قناتی نایین. مسکن و محیط روستا، ۳۵(۱۵۶)، ۱۲۷-۱۴۶.
۱۲.سمیعی اصفهانی، علیرضا، ۱۴۰۱، دولت محدود؛ بازخوانی سیاست «سلطه و تغییر» در دوره پهلوی دوم بر پایه نظریه جول. اس میگدال، نشریه دولت پژوهی، شماره ۶۰،۳۰-۹۲.
۱۳.عطارزاده، مجتبی، میلانی، محسن، غوث، ارغوان، ۱۳۸۶، شکل‌گیری انقلاب اسلامی از سلطنت تا جمهوری اسلامی، نشر گام نو، چاپ چهارم.
۱۴.عینی‌فر، علیرضا، طاهری سرمد، فائزه، شاهچراغی، آزاده، ۱۳۹۸، مقایسه‌ی تطبیقی گونه‌شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره قاجار و پهلوی خانه‌های سنتی شهر کرمانشاه، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۲۳، ۱۴۹-۱۶۸.
۱۵.فردپور، سارا، مهدوی نژاد، محمدجواد، دولت‌آبادی، فریبرز. ۱۴۰۱. معاصرسازی مفهوم اصالت معنایی در معماری نمای شهری تهران (مطالعه موردی: نماهای دوره پهلوی اول و دوم). هویت شهر.
۱۶.فرزانه نژاد، زهرا، نجات قزلحاجی، نسیم،۱۳۹۸، تحلیل و بررسی

بازشوها و کتیبه‌های منازل مسکونی در دوره پهلوی دوم (نمونه موردی شهر ارومیه)، چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و مهندسی.
۱۷.قائدشرفی، محمد، فلاح نیا، مهسا و یوسفی، حسین،۱۳۹۳، گونه‌شناسی ورودی خانه‌های دوره‌ی قاجار و پهلوی اول در شهر شیراز، دومین کنگره بین‌المللی سازه، معماری و توسعه شهری، تبریز.
۱۸.کاظمی، حجت. (۱۳۹۷). نوسازی نهادی در پادشاهی‌های سنتی و شکل‌گیری رژیم نئوپاتریمونیال: تجربه دولت پهلوی اول. سیاست- مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۸(۲)، ۴۳۳-۴۵۲.
۱۹.کاکایی، فاطمه، مضطرزاده، حامد. ۱۴۰۰. تبیین سیر تحول درون‌گرایی در ساختار ورودی خانه‌های ایران در دوره قاجار و دوره پهلوی اول (مطالعه موردی: شهر شیراز). نشریه علمی معماری اقلیم گرم و خشک، دوره ۹، ۱۹۳-۱۷۵.
۲۰.کیانی، مصطفی،۱۳۸۳، تأثیرات باستان‌گرایی بر معماری دوره پهلوی اول، تاریخ معاصر، شماره ۳۲.
۲۱.مرتاض هجری، محمد، آقایزدانفر، سیدعباس،۱۳۹۷، بررسی الگوی مسکن خانه‌های رشت در دوره پهلوی، پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط‌زیست، شیروان.
۲۲.مشهدی، علی، امین‌پور، احمد،۱۳۹۶، تدوین فرآیند و شخص‌های مؤثر بر گونه‌شناسی معماری با معیار ویژگی‌های ترکیب‌بندی (نمونه موردی: بناهای تاریخی شهر اراک)، فصلنامه مدیریت شهری، پیاپی ۴۸، ۱۸۶-۱۷۳.
۲۳.معماریان، غلامحسین و طبرسا، محمدعلی،۱۳۹۲. گونه و گونه‌شناسی معماری. دو فصلنامه معماری و شهرسازی ایران، (۲)۶، ۱۰۳-۱۱۴.
۲۴.معماریان، غلامحسین. ۱۳۹۱. سیری در مبانی نظری معماری. تهران: انتشارات سروش دانش.
۲۵.موسوی، میرسعید، ماجدی، حمید و حبیب، فرح. ۱۳۹۵. بازشناسی ویژگی‌های کالبدی- فضایی بافت قدیم شهر در ایران. هویت شهر، ۱۰(۲۸)، ۱۹-۲۸.
۲۶.مهدوی نژاد، محمدجواد، منصورپور، مجید، مسعودی نژاد، مصطفی. (۱۳۹۵). جایگاه اقلیم در ترکیب‌بندی بناهای معاصر (مطالعه موردی: خانه‌های دوران قاجار در شهر دزفول). هویت شهر، ۱۰(۲)، ۶۱-۷۴.
۲۷.مهدی‌زاده، سارا، حناچی، پیروز، ۱۳۹۵، نقش معماران و باستان‌شناسان غربی در مرمت بناهای تاریخی ایران در دوره پهلوی اول و دوم (۱۳۰۴-۱۳۵۷)، نشریه هنرهای زیبا، معماری و شهری‌سازی، شماره ۶۷.
۲۸.میرزاحسینی، مرتضی، سلطان‌زاده، حسین. ۱۴۰۰. تبیین نقش معماری نازی بر معماری بناهای دولتی ایران (دورهٔ پهلوی اول، بین سال‌های ۱۳۱۲ تا ۱۳۲۰). باغ نظر، (۱۸)۹۵، ۶۱-۷۴.
۲۹.میرزاحسینی، مرتضی، سلطان‌زاده، حسین، ۲۰۲۱. تبیین نقش معماری نازی بر معماری بناهای دولتی ایران (دورهٔ پهلوی اول، بین سال‌های ۱۳۱۲ تا ۱۳۲۰). باغ نظر، ۱۸(۹۵)، ۶۱-۷۴.
۳۰.واجب منفرد، مریم و مهدی نژاد، جمال‌الدین،۱۳۹۷، ظرفیت سنجی ایجاد ساختارهای جدید در بافت‌های تاریخی؛ نمونه موردی بافت قدیم شیراز، چهارمین همایش ملی معماری و شهر پایدار، تهران.
۳۱.علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین، تهران ۱۳۲۵ـ ۱۳۵۹ش
32.Alamiri, S. A. & Alzubaidy, D. M. (2018). The Impact of Western Culture on the Transformation of Residential Patterns in One of The Heritage Areas In Baghdad (Neighborhood CREMAT/Salhiya-Baghdad Model). The Academic Research Community publication, 2(1), 6.
33.Atarod F. Kashi H. (2013). Elements of the facade and walls of buildings and cities, The first national conference on urban planning and architecture over time, Qazvin.
34.Mahsa JavadiNodeh،Azade Shahcheraghi ،Alireza Andalib,2021, an evaluation of the ecological architecture influenced by the interaction between structural invironment and nucher in cold areas (case study: two traditional houses in Ardabil) ISSN: 2538ISSN; Naqshejahan2594- Basic studies and New Technologies of Architecture Planning. 2021;11 (1): 15–
35.Mashhadi A. & Aminpour A. (2017). Development of processes and indicators are affecting architectural typology with the criteria of compositional features (Case study: historical monuments of Arak). Urban Management. [cited 2022January09]; 16 (3 (48)): 173-186. Available from: https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=318008
36.Nasr, H. (2010). in search of the sacred order; Ramin Jahanbeglu's conversation with Seyyed Hossein Nasr, fifth edition S. Shahrayini, translator, Tehran: Neshar Ni.
37.Nova Purnama Lisa 1 *, Herman Fithra 2 Deassy Siska 3 Armelia Dafrina2019،The Typology of the Gayo Traditional House Facade is Reviewed Based on the Context of the form Element Analysis ،International Journal of Engineering & Technology, 8 (1.9) (2019), 560-564
38.Ojeda, O. R. & Hawes, B. (2019). Façades: a visual compendium of modern architectural styles. Prestel Verlag.
39.Salahi, S. & Moztarzadeh, H. (2023). Providing Design Solutions of Urban Facades Based on the Aesthetics Principles of Colors, Case Study: Afifabad Street, Shiraz. Space Ontology International Journal, 12(1), 61-75.
40.Talaei, M. & Motavali- Haghighi, H. (2020), Comparative study of structural features of urban walls (case studies: upper and lower sections of Mashhad and Tarbiat Tabriz streets), https://civilica.com/doc/1283301.
41.Tavakoli, A. & Keshtkar Qalati, A. (2017), Determination of the principles of urban wall design emphasizing tourism components (Case study: Mahmoudabad coastal city, 4th International Conference on New Technologies in Civil Engineering, Architecture and Urban Planning, Tehran), https: //civilica.com/doc/702861
42.Tavakoli, B. Attar, N. & Ayami, H. (2013), Typology of decorations in Qajar houses of Tabriz, International Conference on Civil Engineering, Architecture and Sustainable Urban Development, Tabriz, https://civilica.com/doc/273410.
43.Tavakoli, B. Attar, N. & Ayami, H. 2013, Typology of decorations in Qajar houses of Tabriz, International Conference on Civil Engineering, Architecture and Sustainable Urban Development, Tabriz.

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲

Urban managment
No.72 Autumn 2023

۵۵-۷۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۶/۲۷ تاریخ پذیرش نهایی : ۱۴۰۲/۰۹/۱۸

بررسی نقش شاخص‌های سلیقه در طراحی نمای ساختمان‌های مسکونی شهر تهران (نمونه موردی: منطقه ۲۲ شهر تهران)

حبیب سهرابی پارسا: فارغ‌التحصیل دکتری معماری دانشگاه تهران، تهران، ایران.
حامد مظاهریان*: دانشیار گروه معماری، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

در گروه‌های متفاوت اجتماعی توجه به محیط و ارکان آن دارای جنبه‌های متفاوتی می‌باشد؛ و این امر خود درک زیبایی، معانی و تعابیر علایم را منوط به نوع نگاه آن‌ها نموده است. عوامل مؤثری در شکل‌دهی نماهای شهری مؤثر هستند که این امور تأثیری مستقیم از طراحان، کارفرمایان و ساکنین این بناها دارد. این پژوهش با هدف استخراج و اثر سنجی مؤلفه‌های مؤثر در زیبایی نمای ساختمان‌های شهر تهران صورت پذیرفته است. این پژوهش دارای رویکرد ترکیبی کیفی در کمی است که ابتدا مؤلفه‌های مؤثر در طراحی نماها از ادبیات نظری استخراج سپس برای تدقیق سازی متغیری در نرم‌افزار ATLASTI شروع به تقلیل داده‌ها می‌شود، برای این منظور با ۲۸ نفر از هیئت متخصص مصاحبه نیمه ساختاریافته صورت می‌گیرد پس از استخراج کد گزاری وارد مرحله کد گزاری محوری می‌شود. نتایج به دست آمده در مرحله کیفی در قالب پرسشنامه تدوین می‌شود و برای میزان شدت اثر بین سه گروه کارفرمایان، طراحان و متخصصین به‌صورت تصادفی توزیع می‌گردد نتایج مقایسه‌ای بین این سه گروه با آماره‌های استنباطی در نرم‌افزار JMPSAS16 گرفته شد و در انتها برای میزان همبستگی پاسخ‌ها و افتراق معنایی به این گروه‌ها در نرم‌افزار همبستگی گرافیکی گرفته می‌شود نتایج نشان می‌دهد که در گروه کارفرمایان مؤلفه‌های نوع مصالح، عدم استفاده از فرم‌های نامتعارف و نامأنوس، سن، تصویر عینی از نما با مقدار (۱/۰۰۰) بیشترین میزان سهم عاملی و کمترین مربوط به مؤلفه استفاده از مصالح قابل شست‌وشو با مقدار (۰/۲۵۴) است. در گروه طراحان مؤلفه عدم استفاده از فرم‌های نامتعارف و نامأنوس، سن، انعطاف‌پذیر بودن در اجرا، تقارن و ریتم با مقدار (۱/۰۰۰) و کمترین مربوط به جنسیت با مقدار (۰/۳۵۵) در گروه ساکنین مؤلفه سن، ارتباط و مجاورت با مقدار (۱/۰۰۰) و کمترین مربوط مذهب با مقدار (۰/۳۸۱) است.

واژگان کلیدی: عوامل مؤثر در طراحی نما، ساختمان‌های مسکونی شهر تهران، روش آمیخته.

Investigating the role of taste indicators in the design of facades of residential buildings in Tehran
(Case example: District 22 of Tehran)

Abstract

In different social groups, attention to the environment and its elements have different aspects. And this has made the understanding of the beauty, meanings and interpretations of the signs dependent on the way they look. Effective factors are effective in shaping urban facades, which have a direct impact on the designers, employers and residents of these buildings. This research has been carried out with the aim of extracting and measuring the effectiveness of the effective components in the beauty of buildings in Tehran. This research has a combined qualitative and quantitative approach, which first extracts the effective components in the design of facades from the theoretical literature, then begins to reduce the data in the ATLASTI software to refine the variable, for this purpose, a semi-structured interview was conducted with 28 expert panelists. It takes place after extracting coding, it enters the phase of axial coding. The results obtained in the qualitative phase are compiled in the form of a questionnaire and randomly distributed among the three groups of employers, designers and experts for the intensity of the effect. The comparative results between these three groups were obtained with inferential statistics in the JMPSAS16 software. In the end, for the degree of correlation between the answers and the semantic differentiation of these groups, a graphical correlation is taken in the software. The results show that in the employers' group, the components of the type of materials, non-use of unusual and unfamiliar forms, age, objective image of the facade with The value of (1.000) is the highest factor and the lowest is related to the use of washable materials with the value of (0.254). In the group of designers, the component of not using unusual and unfamiliar forms, age, flexibility in execution, symmetry and rhythm with a value of (1.000) and the least related to gender with a value of (0.355) in the group of residents, the component of age, communication And proximity is with the value (1.000) and religion is the least (0.381) related with the value

Keywords: effective factors in facade design, residential buildings in Tehran, mixed method.

* نویسنده مسؤول: mazaheri@ut.ac.ir

۱- مقدمه

همواره یکی از اساسی‌ترین عناصر معماری درگیر با فضای شهری و مخاطب، نمای ساختمان‌هایی است که در کالبد شهری جای گرفته‌اند و پیوسته در ارتباط مستقیم و بی‌واسطه با محیط شهری واقع می‌شوند (Dadashpoor et al,2022:104). تحولات چند دهه‌ی اخیر، چه در مصالح و تنوع سبک‌ها و چه به دلیل سرعت ساخت‌وساز موجب گردید که ضرورت توجه به‌نما، هماهنگی و ساماندهی نماهای شهری موردتوجه قرار گیرد (عطارد و کاشی، ۱۸۶،۱۳۹۶). نما نمود خارجی ساختمان و عنصر اساسی سازنده‌ی بدنه‌ی شهری محسوب شده و اهمیت قابل‌توجهی در تشکیل کالبد شهر دارد. اغتشاش و ناهماهنگی موردبحث در نماهای معماری مربوط به تمام طیف ساختمان‌ها است ولی ازآنجایی‌که ساختمان‌های مسکونی غالب ساختمان‌های موجود محسوب می‌گردند بنابراین بحث این پژوهش متمرکز به روی این دسته از ساختمان‌ها خواهد بود. (شهبازی و همکاران، ۱۳۷:۱۳۹۹) مسکن به‌عنوان فضایی که افراد بیشترین ساعات عمر خود را درون آن می‌گذرانند واقف اهمیت است. امروزه بیشترین سهم توجه به این موضوع معطوف به مسئله‌ی پلان بوده است (Ghasemi,2022:104) اما می‌دانیم نما به‌عنوان وجهی از ساختمان، تأثیر به سزایی بر ذهن مخاطب می‌گذارد که در تعامل بینابین درون و بیرون، ازنظر روانی، یا موجب آرامش و یا باعث تنش می‌گردد. در مقام تمثیل، نما به‌عنوان لباس و پوشش ظاهری بنا است که معرف شخصیت داخل آن بوده و می‌بایست با آن تناسب داشته باشد. (ایمانی و ظفرمندی، ۳۹،۱۳۹۶)

به‌مرورزمان این رویه از درون به بیرون متظاهر شده و خانه رویه‌ی شهری پیدا می‌کند و تمایل دارد جلوه‌ی شهری داشته باشد. نقطه‌ی تلاقی معمار و تمام آموزه‌ها، تفکر و دانسته‌های نظری‌اش با ذائقه‌ی مردم، همواره یکی از نقاط چالش‌برانگیز در مسیر آرای معماری است (قاسمی و همکاران،۳۸:۱۴۰۱) این مسئله بیشترین اهمیت خود را در حوزهی معماری مسکونی به‌عنوان اختصاصیترین انتخاب افراد درزمینه معماری آشکار می‌سازد (کسروی، ۱۳۹۶، ۹). از سویی دیگر، سرعت حداکثری ساخت مسکن در چند دهه‌ی اخیر و رشد آن در راستای عمودی، اساساً زمانی را برای اندیشیدن و پرداختن به‌نما در اختیار طراحان و صاحب‌نظران قرار نداده است (مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۹-۲۱). در کنار این مسئله و مسائل عنوان‌شده در بالا، کم‌توجهی به نشانه‌های ظاهری معماری مسکن که درگذشته وجود داشته، به‌علاوه‌ی پویا شدن افکار مخربی چون خودنمایی، فخرفروشی و تجمل‌گرایی با هدف رقابت، زنگ خطری برای سیمای ساختمان مسکونی است با این مضمون که تحت سلطه‌ی آن‌ها ظاهر نما از ایفای نقش خود دورمانده است (تراب‌زاده، ۱۳۹۴). آفتی که از آن به‌عنوان «بیگانگی ظاهر و معنا» یاد می‌کنیم، گواه این مطلب ساختمان‌های مسکونی سطح شهر با رویه‌های متفاوت از هم هستند که به‌ندرت احساس خانه را به ناظر انتقال می‌دهند (وحدت و رضایی‌راد، ۱۳۹۶:۷۷-۸۴).

درواقع، با نگاه دقیق به ظاهر شهر شاهد ناهماهنگی و هزار رنگی نمای خانه‌ها هستیم. حتی در برخی موارد نماهایی را دیده می‌شود که بی‌توجه به فرهنگ بومی و هویت شهری گذشته، مفاهیم غریب و ناآشنایی را در ذهن مخاطب جایگزین نموده‌اند که هیچ ارتباطی با مفهوم زندگی ندارد (Scruten, 2006). شواهد نشان می‌دهد که امروزه با رشد جمعیت و مهاجرت و به‌تبع آن افزایش نیازهای آدمی به کاربری‌های گوناگون و با پیشرفت تکنولوژی و سرعت گرفتن ساخت‌وساز برای پاسخگویی به نیازها، سیل عظیمی از ساختمان‌های چندین و چندطبقه در حال برآمدن از زمین هستند. چنین ساخت‌وساز گسترده‌ای و لزوم اجرای پوسته بر بدنه‌ی هر یک از آن‌ها، تنوع حداکثری را در عرصه‌ی نماسازی موجب گردیده است (ایمانی و ظفرمندی، ۳۶،۱۳۹۶). این تنوع تحت تأثیر عواملی ازجمله: زمینه‌ی طرح، فرهنگ، اهداف اقتصادی، سلیقه‌ی مخاطبین، نظر طراح، قوانین اجرایی و دلایلی ازاین‌دست، قرارگرفته است و نما در کشمکش این عوامل طرح می‌شود. مسئله‌ای که امروز دغدغه‌ی قابل‌توجه بسیاری از کارشناسان و طراحان شهری است. (جانی‌پور، ۱۳۸۵)

تمایزات اجتماعی ناشی از عدم تجانس در سرمایه فرهنگی و اقتصادی شهروندان و در کنار نابسامانی و سوء مدیریت شهری زمینه را به‌گونه‌ای فراهم آورده که معماران و طراحان نماهای شهری نیز همسو باذوق و سلیقه شهروندان سیمای بصری شهر تهران را رقم بزنند که نتیجه آن متأسفانه ظاهر آشفته و نابسامانی است (محمدحسینی و همکاران، ۳۹،۱۳۹۸). این در حالی است که جامعه معماری و شهرسازی می‌تواند با تکیه‌بر تخصص و بینش هنری خود شرایط را به‌گونه‌ای فراهم آورد تا ضمن احترام به سرمایه اجتماعی و ذوق و سلیقه عموم شهروندان از اقشار مختلف جامعه سیمای بصری به‌گونه‌ای طراحی کند تا ضمن حفظ هویت و حس تعلق به مکان در میان شهروندان کیفیت معماری و شهرسازی را درزمینه سیمای بصری شهر ارتقاء بخشد (مودتی، ۱۳۹۲). جمعی از مردم پرداختن به نمای ساختمان را یک امر شخصی و مبتنی بر سلیقه‌ی فردی می‌پندارند و برخی نماسازی را کاری بیهوده و تجملی قلمداد می‌کنند (Nasar, 1994). این پژوهش با هدف اکتشاف تفاوت مؤلفه‌های مؤثر بر طراحی نما توسط سه گروه اصلی کارفرمایان، طراحان و ساکنین سعی دارد

مدیریت شهری
فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۷۲ . پاییز ۱۴۰۲
Urban managment
No.72 Autumn 2023

به این سؤال پاسخ بدهد که مؤلفه‌ها به چه میزان دارای تفاوت سهم عاملی در گروه‌های مختلف بهره‌بردار می‌باشند.

۲- مبانی نظری

اهمیت نما در معماری و شهرسازی

نمای شهری متشکل از بناهای شهری است. بی‌تردید نمای هر ساختمان در مجموعه شهری که در آن حضور دارد تأثیرگذار است. درواقع نمای ساختمان‌ها به‌صورت یک صفحه‌نمایش ترکیبات معماری ظاهر می‌گردد. ترکیب‌های معماری حاوی نوعی معنا بوده که قادرند خیال انسان را تحریک نموده و با او ارتباط برقرار نمایند. به همین دلیل است که بخش عمده‌ای از ارتباط انسان با محیط اطراف او از طریق ارتباط بصری و ذهنی وی با ترکیب‌های معماری آن محیط اتفاق می‌افتد. این ارتباط خصلتی بسیار تجریدی دارد که زمینه را برای تحریک ارتباط‌های غیرتجریدی و مشخص‌تر فراهم می‌سازد. (خاک‌زند و دیگران، ۱۶،۱۳۹۳) به عبارتی، معماران با اثر خود تولید «سرمایه فرهنگی» نموده و سرمایه فرهنگی به سطح تحلیل شهروندان از محیط پیرامون، مهارت‌ها، زبان محاوره و برداشت آن‌ها از زیبایی‌شناختی اثر می‌گذارد و حاصل آن موجبات رغبت‌های درونی و ثروت‌های نمادین آنان را در میدان زندگی به‌صورت خصلت، مشروعیت و تشخیص هویدا می‌سازد. (نگارنده، ۱۳۹۹ به نقل از شایان مهر، ۲۴،۱۳۹۸)

از سویی تحولات دهه‌های اخیر در منظر شهرها سبب شد تا تدوین ضوابط و مقررات برای ساماندهی نماهای شهری موردتوجه قرار گیرد. امروزه هویت، نابسامانی و اغتشاشات بصری را می‌توان ازجمله مهم‌ترین انتقادات به منظر شهرها به‌شمار آورد. در این زمینه ابعاد موردتوجه در بررسی تمام مصادیق و مقیاس‌های مورد عمل در طراحی شهری را می‌توان مشتمل بر ابعاد زیر دانست:

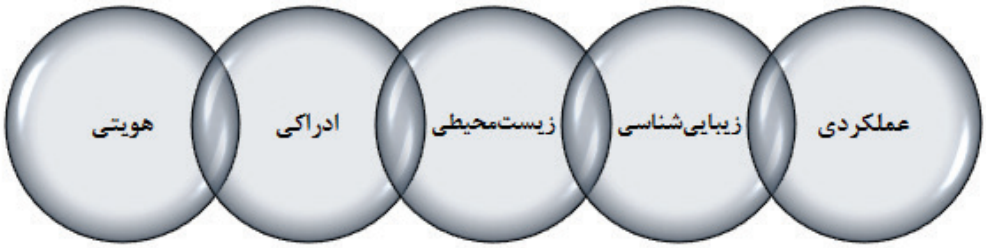

تصویر ۱: ابعاد موردتوجه در مقیاس‌های مورد عمل در طراحی شهری
مأخذ: خاک زند و دیگران، ۱۳۹۳، ۱۷

نما در ساختمان‌سازی از اهمیت بصری ـ اجتماعی بالایی برخوردار است. درواقع نما را می‌توان وجه اجتماعی ساختمان و زبان دیالوگ و تعامل آن با فضای اطرافش محسوب نمود؛ همچنین، از دلایل دیگر آن می‌توان به زیبا شدن جلوه ظاهری و بیرونی بنا و درنتیجه آن دورنمایی از سطح کیفی ساکنین آن دانست؛ به همین دلیل است که در دهه‌های اخیر بااهمیت یافتن ارزش زندگی شهری، نما نیز موردتوجه بیشتر طراحان و شهروندان قرار گرفته است.

در فضاهای شهری، نما بدنه محصورکننده فضاها به شمار می‌آید. هر نمایی در فضاهای شهری دارای دو نقش با اهمیت است:

- بخشی از معماری محصورکننده فضا
- جزئی از نظم حاکم بر فضای شهری

درواقع نما پرده‌ای است که درون و بیرون ساختمان را از یکدیگر جدا می‌سازد؛ به همین دلیل نیز عنصری دوبعدی محسوب می‌گردد:

- بعد انفرادی (شخصی)
- بعد اجتماعی

هر بنا دارای چهار جبهه نما بوده که عبارتند از:

- نمای روبه‌رو یا رو کرده به فضای شهری (جبهه اصلی یا فاساد)

- نمای پشت (جبهه پسین)

۴, ۳) دو نمای دیگر در صورت عدم اتصال به بافت پیرامون جبهه فرعی بنا نام دارند.

«کوین لینچ[1]» در مقاله‌ای تحت عنوان در شهر، نما و ظاهر شهر را معیارهایی برای تعیین نما و ظاهر خوب، بر پایه روانشناسی تعیین می‌کند که عبارتند از: «تهییج، تنوع، قابلیت شناسی، خاطره‌انگیزی، سرزندگی، هویت، تصورپذیری، خوانایی، انعطاف‌پذیری، سادگی، وضوح، چیرگی، بخشی از فرم، تطابق با محیط، معناداری و آموزندگی» (کشیر و کفشچیان مقدم، ۴۸،۱۳۹۹) نماهای شهری ترکیبی از اجزای متفاوت می‌باشند که بر اساس اتفاقاتی که در خیابان‌ها و معابر می‌افتد، شکل می‌گیرند.

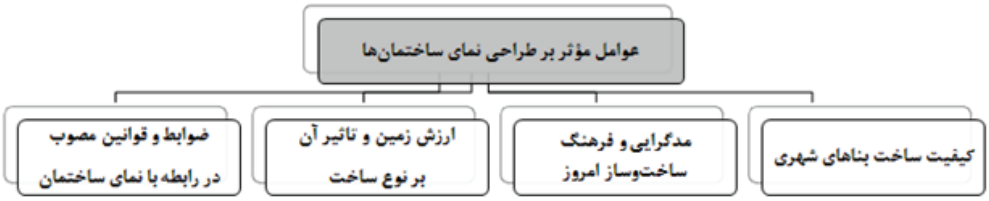

تصویر ۲: عوامل مؤثر در طراحی نمای بناهای مسکونی مأخذ: (کشیر و کفشچیان مقدم، ۱۳۹۹، ۴۸)

عوامل مؤثر بر طراحی نماهای شهری

کیفیت ساخت بناهای شهری

بررسی رویکردها درزمینه کیفیت ساخت بناهای شهری نشان می‌دهد که رویکردهای نظری موجود پیرامون بحث کیفیت در ساخت بناهای شهری را می‌توان در دو دسته کلی «رویکردهای طراحی کالبدی» و «رویکردهای اجتماعی» طبقه‌بندی نمود. نقطه تمایز این دو شکل را در برخورد با مقوله کیفیت محیط و مؤلفه‌های ذهنی ـ رفتاری حاکم بر جامعه را می‌توان میان معماران و کارفرمایان و سلیقه شهروندان جستجو نمود. (نگارنده، ۱۳۹۹ به نقل از جلودارکریمی و جهانبخش، ۱۳،۱۳۹۵ـ۱۲)

به‌طورکلی معماران نقش قابل‌توجهی در معماری ابنیه خصوصی ندارند و تحت تأثیر تقاضای بازار و مد هستند. می‌توان اذعان نمود سبک معماران تقلیدگرا در بین سبک‌های سنت‌گرا، نوگرا و تجددگرا جریانی است که عامه مردم به سمت آن گرایش پیدا می‌کنند. در این شیوه تقلید صرف از معماری غرب چه در عرصه معنا و چه در حیطه شکل یگانه راه ایجاد فضای جدید دانسته می‌شود. ازنظر معماران این سبک، درواقع معنا خلق نمی‌شود بلکه معنای جدیدی تقلید و تزریق می‌گردد. این گروه‌ها با نگاهی اقتصادی و کاسب‌کارانه به معماری که آن را همچون تجارتی پیچیده می‌پندارند در سطح عمومی معماری ایران نفوذ می‌کند. (حقوقی‌نیا، ۱۱،۱۳۹۴) معمار و طراح واقعی هیچ‌گاه حاضر نخواهند شد به تمام دانسته‌ها، افکار و اندیشه‌های خود پشت نموده و برای پاسخگویی به سلیقه‌های ناپخته لحظه‌ای و زودگذر که آن‌هم نتیجه کار خود معماران است، به طراحی و ساخت هر نمایی رضایت دهد. (شریعت‌رضوی و کسرایی، ۱۲۲،۱۳۹۰) در این میان هستند معمارانی که به خواسته‌های کارفرمایان تن داده و معنای اصلی معماری را کنار می‌گذارند.

«پاکزاد» در مقاله‌ای تحت عنوان «پدیدارشناسی نمای ساختمان‌های مسکونی و سیر تکوینی توقعات از آن» می‌نویسد: «در معماری غرب نما یا فاساد دارای حالت نمایش است، بدین‌صورت که در همان وهله اول کسی را که پشت آن زندگی می‌کند، نشان می‌دهد. همه‌چیز معرف علامت و شخصیت خانوادگی است؛ همه‌چیز طبقه اجتماعی و مالکیت صاحب‌خانه را نشان می‌دهد.»

سلیقه و خواست کارفرما یکی دیگر از عوامل بسیار تعیین‌کننده در معماری بناهای خصوصی به شمار می‌آید که به میزان امکانات اقتصادی او بستگی دارد. هر قشری از جامعه نوع نگاه به معماری و منطق معماری خویش را داراست که همراه با وضعیت مالی او، معماری‌اش را تشکیل می‌دهد. منطق معماری دولتمندی که ثروت خویش را به‌طور اتفاقی به دست آورده و عاری از خصایص یک دولتمندزاده است، منطق یک بی‌دولت عامی است، صرفاً با مقیاس‌های بزرگ‌تر. وی تمایل دارد وجهه مادی آنچه می‌سازد به نمایش می‌گذارد و به این جنبه از بنای خویش مباهات کند تا به بعد هنری‌اش، به

1. Kevin A.Lynch

حجم، نما و مصالح توجه بسیار مبذول می‌دارد. معماری فردی که با اصول و زیبایی‌های معماری، باستانی، سنتی یا غربی آشناست اما دستش خالی است با معماری دولتمندی که ناآشنا به اصول مذکور است و صرفاً به جهت آگاه جلوه دادن خود یا تقلید محض در اندیشه بنایی پرزرق‌وبرق و درعین‌حال متأثر از معماری‌های مذکور است، تفاوت دارد. (حقوقی‌نیا، ۱۲،۱۳۹۴) و کارفرما چون پول دارد کسی نمی‌تواند به او اعتراض کند که صلاحیت اعمال‌نظر را ندارد. (هاشمی، ۱۹،۱۳۹۳) و سرانجام اینکه برخی معماران کار خود را قبل از اتمام می‌فروشند؛ فروختن چیزی که از قبل وجود خارجی نداشته، معمار را در شرایطی قرار خواهد داد که کارفرما توانایی هرگونه دخل و تصرف در آن را خواهد داشت. (افشاری‌نادری، ۷،۱۳۹۳)

مدگرایی و فرهنگ ساخت‌وساز امروز

یکی از مهم‌ترین عوامل روانی ـ اجتماعی که بر احساس زیباشناختی ما اثر می‌گذارند مدل فرهنگی حاکم است. برای مثال می‌توان از مد یا سبکی که در این زمان پذیرفته است نام برد. (پاکزاد و همایون، ۱۱۳،۱۳۹۷) زیبایی در سطح مد و کمی کمتر در سطح سبک تا حدی و به‌طور نسبی تابع عوامل مشخص ذهنی است. در سطح مد مفهوم زیبایی می‌تواند در کمترین مدت تغییر کند. (واعظی، ۳۷،۱۳۹۱) در دهه‌های اخیر [۱۳۸۴ـ۱۳۹۸] نیز مردم تا حدود زیادی از مد پیروی کرده و برای آن‌ها اهمیت بسیاری داشته است. معماری نیز در این دوره تا حدودی تابع مد شده و سیطره آن روزبه‌روز گسترده‌تر شد، در این دوره بود که استفاده از معماری سبک کلاسیک و نئوکلاسیک در نمای بناها در مدت‌زمانی کوتاه در نظر قشر مرفه جامعه به چشم آمد و همه‌گیر شد.

ارزش زمین و تأثیر آن بر نوع ساخت

میزان توان مالی افراد شکل‌دهنده کیفیت معماری بنای آن‌ها و یکی از عوامل بسیار کلیدی و تعیین‌کننده تیپ معماری آنان بوده است. در سال‌های گذشته به دلایل مختلف طبقه اجتماعی نویی ظهور کرده که به‌طورجدی با بحران ارتقای نامتوازن طبقاتی روبه‌روست. بحرانی که از عدم توازن و تعلیق نشأت گرفته است. به این معنی که این طبقه به همان نسبت که رشد اقتصادی موجب ارتقاء طبقاتی‌اش شده، زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی لازم برای این اتفاق را در اختیار نداشته است و ناگهان خود را در موقعیتی دیده که تفاوت زیادی با موقعیت سابقش داشته و به ناچار در وضعی قرار گرفته که مجبور به اتخاذ موضعی تدافعی شده است. موضعی که می‌توان آن را در رفتارهای بسیاری دید. (لنجوانی، ۱۱۱،۱۳۹۰) موضع تدافعی این طبقه نوظهور تفاخر است که گاهی در رفتارهای اجتماعی، گاهی در جزئیاتی مثل شکل ماشین‌ها و خانه‌ها و ... نمودی روشن و آشکار دارد. این ولعی که بخشی از مردم ما به نوع خاصی از تجمل‌گرایی در زندگی امروز شهری از خود نشان می‌دهند، از همین جنس اصرار برای تثبیت موقعیت است؛ اما اصرار این طبقه نوظهور بر تفاخر آن‌ها را دچار مصادیق پیش‌پاافتاده از تجمل‌گرایی می‌کند. مصادیقی که می‌توان در معماری برخی ساختمان‌ها در برخی محلات خاص بالا شهر تهران با آن مواجه شد. تراشیدن حجم بزرگ و مخوف سنگی با استفاده از سبک‌های معماری قرون‌وسطا و این چیزی جز برخورد شتاب‌زده و پیش‌پاافتاده با تجمل‌گرایی در معماری نیست. (واعظی، ۳۷،۱۳۹۱)

اجزای نما

عناصری که به‌عنوان ارکان یک نما شناخته می‌شوند، کلیت و شاکله عمده آن نما را شکل می‌دهند.

«راب کریر» دراین‌باره می‌گوید: «اجزای نما یا ازنظر عملکردی لازم‌اند و یا صرفاً نقش برجسته‌هایی هستند که به خارج نما روح می‌دهند.» (ظریف‌پور لنگرودی و دیگران، ۲۱۹،۱۳۹۹)

شاخص‌های تناسبات، تمیزی، تعادل و نظم در «بُعد عینی» و دلبستگی به مکان، بامعنا بودن، آرامش، خوانایی و جذابیت در «بُعد ذهنی» در اولویت ارزشیابی زیبایی نما قرار دارند. (خاک‌زند و دیگران، ۱۵،۱۳۹۳) تحلیل اشکال و تناسبات، رنگ، مصالح، تزئینات، سن و سبک نمای ساختمانی موردنظر محقق است. مشکل در معماری همان پیکر، ریخت و کالبد است؛ به عبارتی حدود مستقلی که در سطوح ابنیه به‌وضوح قابل‌تشخیص باشد. مشکل کلی نما تقسیمات اصلی آن‌که اشکال کوچک‌تری را پدید می‌آورد، شکل پنجره‌ها و قاب‌هایی که برای تزئینات خُردتر ایجادشده، انواع اشکال موردمطالعه درزمینه نمای ساختمان می‌باشند. تناسبات ابعاد آن‌ها نسبت به خود و نسبت به یکدیگر موضوع دیگری است که بخشی از زیبایی در معماری را رقم می‌زند. (کسروی، ۱۰،۱۳۹۶- ۹)